

A group of women in traditional African attire, including headwraps and patterned dresses, are standing in a field. Some are holding wooden staffs. In the background, there are mountains under a cloudy sky. The image is overlaid with a semi-transparent purple rectangle containing text.

COHERENTIE-
MONITOR
2015

LET'S WALK THE TALK TOGETHER

de stand van zaken van
beleidscoherentie voor ontwikkeling

COHERENTIEMONITOR
2015

LET'S WALK THE TALK
TOGETHER

de stand van zaken van
beleidscoherentie voor ontwikkeling

Voorwoord

In een tijd van slinkende budgetten neemt het belang van beleidscoherentie voor ontwikkeling toe. De opvolgers van de Millenniumdoelen - de Sustainable Development Goals - treden in 2016 in werking. De veelomvattendheid van deze doelen brengt nog een extra uitdaging met zich mee. Goed doordachte doelstellingen zijn belangrijk, doorwerking in beleid en implementatie des te meer. Reden voor Partos om samen met de Foundation Max van der Stoel (FMS) en Woord en Daad de handen ineen te slaan met dit rapport 'Let's walk the talk together; de stand van zaken van beleidscoherentie voor ontwikkeling', met een uitvoerige analyse van de stand van zaken rond beleidscoherentie voor ontwikkeling.

Terwijl Nederland jaarlijks bijna vier miljard euro uitgeeft aan ontwikkelingssamenwerking, ebben mede door het gunstige Nederlandse belastingklimaat miljarden euro's aan kapitaal uit ontwikkelingslanden weg. En terwijl Nederland voedselzekerheid tot één van haar prioriteiten heeft gemaakt, wordt een groot deel van het budget besteed aan private initiatieven die zich richten op grootschalige landbouwprojecten, zoals de verbouw van biobrandstoffen. Kleinschalige boeren in ontwikkelingslanden verliezen hun land aan grote investeerders en daarmee hun middelen van bestaan. Deze voorbeelden illustreren hoe relevant afstemming tussen de verschillende Nederlandse beleidsdepartementen is.

Vandaar deze coherentie-monitor, een manier om opnieuw expliciet aandacht te vragen voor het belang van beleidscoherentie voor ontwikkeling. Wij streven ernaar dat deze praktische agenda voor Minister Ploumen een steun in de rug is om zich binnen het kabinet sterk te maken voor coherenter beleid. Wij hopen dat haar col-

lega's uit het kabinet inspiratie putten uit dit rapport. Op die manier kunnen we met elkaar de positie van ontwikkelingslanden versterken.

Het initiatief en de coördinatie voor dit rapport liggen bij branchevereniging Partos, FMS en Woord en Daad. Deze drie organisaties hebben beleidscoherentie hoog in het vaandel staan. Onze agenda is ambitieus. Wij willen met dit rapport en begeleidende conferentie (in maart 2015) bijdragen aan een structurele dialoog tussen overheid, maatschappelijke organisaties, private sector en kennisinstellingen. Het rapport bevat bijdragen van diverse lidorganisaties van Partos, zoals ActionAid, Both Ends, Cordaid, FMS, Hivos, ICCO, Oxfam Novib, Wemos en Woord en Daad. De auteurs analyseren de nationale, Europese en internationale praktijk en kijken vanuit verschillende thema's naar bestaand beleid, institutionele verankering en uitvoering. In het bijzonder bedanken we Paul Engel, Jeske van Seters (beiden ECDPM¹), Niels Keijzer (DIE), Paul Hoebink (Radbout Universiteit Nijmegen), het MVO platform en Tax Justice Nederland voor hun bijdrage aan deze coherentie-monitor.

Laat dit rapport de start zijn van een langer traject. Ook in de toekomst willen we inzicht geven in botsende belangen en daarnaast mogelijkheden creëren voor synergie tussen diverse beleidsterreinen en actoren. Op die manier brengen we met elkaar de politieke wil tot stand om beleid coherenter te maken en kansen voor ontwikkelingslanden te vergroten. Beleidscoherentie voor ontwikkeling is een kritische succesfactor voor de effectiviteit, efficiëntie en geloofwaardigheid van beleid. Daar is politieke en maatschappelijke overtuiging, toewijding én samenwerking voor nodig. Let's walk the talk together!

Bart Romijn

Partos

Arjen Berkvens

FMS

Jan Lock

Woord en Daad

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Afkortingen	3
Samenvatting en overkoepelende aanbevelingen	4
1. Inleiding	6
2. Verankering van Beleidscoherentie voor Ontwikkeling in de Europese Unie	8
3. Institutionele verankering van beleidscoherentie in Nederland	10
4. Belasting en Ontwikkeling	14
5. Economic Partnership Agreements	20
6. Mensenrechten en Bedrijfsleven	24
7. Vrede, Veiligheid en Ontwikkeling	30
8. Klimaatverandering	36
9. Voedselzekerheid	42
10. Migratie en Ontwikkeling	48
11. De weg vooruit	52
Bronnen	54

Afkortingen:

ACP	Afrika, de Cariben en de Pacific
Atradius DSB	Atradius Dutch State Business
BCO	Beleidscoherentie voor Ontwikkeling
BEPS	Base Erosion and Profit Shifting
BIV	Budget Internationale Veiligheid
BuHaOs	Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking
CFS	Committee for Worlds Food Security
CRS	Common Reporting Standard
DGGF	Dutch Good Growth Fund
DRC	Democratic Republic of Congo
EAC	East African Community
ECOWAS	Economic Community Of West African States
EKV	Europees Gemeenschappelijk Standpunt
FAO	Food and Agriculture Organization of the United Nations
FDI	Foreign Direct Investment
FMO	Dutch Development Bank
GASCA	Global Alliance on Climate Smart Agriculture
IAASTD	International Assessment of Agricultural Knowledge, Science and Technology for Development
IFIs	Internationale Financiële Instellingen
IMF	Internationaal Monetair Fonds
IMVO	Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen
IOB	Inspectie Ontwikkelingssamenwerking en Beleidsevaluatie
IPCC	Intergovernmental Panel on Climate Change
MDGs	Millenium Development Goals
MKB	Midden – en Kleinbedrijf
NCP	Nationaal Contactpunt
ODA	Official Development Aid
OESO	Organisatie Economische Samenwerking en Ontwikkeling
PWC	PricewaterhouseCoopers
RVO	Rijksdienst voor Ondernemend Nederland
SADC	Southern African Development Community
SDG	Sustainable Development Goals
TRQN III	Temporary Return of Qualified Nationals III
TTIP	Transatlantic Trade and Investment Partnership
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development
WHO CoP	Global Code of Practice on the International Recruitment of Health Personnel (World Health Organization)
WRR	Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid

Samenvatting en overkoepelende aanbevelingen

Dit rapport geeft de stand van zaken weer van de Nederlandse inspanningen op het gebied van beleidscoherentie voor ontwikkeling. Het doel van dit rapport is tweeledig: coherentie hoger op de politieke agenda van het kabinet zetten en intensievere en actievere samenwerking tussen betrokken partijen bewerkstelligen. Met als uiteindelijk doel de effectiviteit, financiële efficiëntie én geloofwaardigheid van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid te vergroten.

De auteurs analyseren de nationale, Europese en internationale praktijk en kijken naar bestaand beleid, institutionele verankering en uitvoering. Niet alomvattend maar wel veelomvattend beschrijven de verschillende hoofdstukken het bestaande beleid en de incoherenties daarbinnen. Elk hoofdstuk eindigt met specifieke conclusies en aanbevelingen.

Hieronder worden de voornaamste overkoepelende conclusies samengevat en wordt een aantal prioritaire aanbevelingen gedaan. Deze aanbevelingen zijn allereerst gericht aan Minister Ploumen voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, als eerstverantwoordelijke voor beleidscoherentie voor ontwikkeling. Maar ze richten zich ook op andere bewindspersonen, omdat beleidscoherentie een verantwoordelijkheid is van het hele kabinet. Tegelijkertijd richten wij de boodschap op beleidsmakers, politici, maatschappelijke organisaties, bedrijven en kennisinstellingen. Beleidscoherentie staat of valt bij actieve aandacht, kennis en gezamenlijke afstemming en implementatie door alle actoren.

Voornaamste conclusies

Minister Ploumen voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking heeft meermaals het belang van beleidscoherentie voor ontwikkeling on-

derstreept. In Nederland en op internationaal niveau manifesteert zij zich als actief pleitbezorger, onder meer op het gebied van belastingen en maatschappelijk verantwoord ondernemen. Door de Inspectie Ontwikkelingssamenwerking en Beleidsevaluatie zijn bij wijze van pilots ‘coherentiebalansen’ opgesteld voor Ghana en Bangladesh. In het verleden speelde Nederland ook al een prominente rol in de verankering en vormgeving van coherentie voor ontwikkeling in het EU-beleid.

Ondanks de beleidsmatige omarming van beleidscoherentie, zien wij dat het op tal van terreinen in de uitvoering schort. Het belang van ontwikkeling komt niet of niet prominent genoeg naar voren in de begrotingen van departementen waarvan het beleid raakt aan de belangen van ontwikkelingslanden. Integratie van beleidscoherentie voor ontwikkeling in het hele kabinetsbeleid heeft nog een behoorlijke weg te gaan.

De (inter)departementale capaciteit die beschikbaar is voor coherentie lijkt beperkt. Op verschillende speerpunten van het ontwikkelingsbeleid constateren we incoherenties, zoals op het gebied van klimaat, voedselzekerheid, vrede, veiligheid, mensenrechten, migratie, handel en andere vormen van economische samenwerking en belasting. Dit manifesteert zich onder meer in het Nederlandse beleid met betrekking tot internationale ontwikkelings- en financieringsinstellingen. Andere tekortkomingen zijn onduidelijke voorwaarden bij bestedingen, gebrek aan transparantie en gebrekkige beoordeling van effecten van maatregelen en bestedingen op korte en lange termijn.

Algemene aanbevelingen:

In aanvulling op de themaspecifieke aanbevelingen in de hoofdstukken, heeft dit rapport de volgende algemene aanbevelingen.

Aan alle beleidsmakers, politici, maatschappelijke organisaties, bedrijven en kennisinstellingen:

- 1 Blijf alert op beleidscoherentie voor ontwikkeling, zoek kritisch naar incoherenties, probeer handelingsperspectief te vinden en afspraken te maken voor samenwerking. Zorg voor duidelijke (ontwikkelings)voorwaarden bij bestedingen, transparantie en goede beoordeling van korte- en langetermijneffecten.

Aan de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking:

- 2 Blijf onverminderd inzetten op beleidscoherentie voor ontwikkeling als centraal uitgangspunt voor ontwikkelingssamenwerking. Benut de vertaling van de Sustainable Development Goals (SDGs) naar Nederlands en Europees beleid voor verdere versterking van de institutionele en kabinetsbrede verankering van beleidscoherentie voor ontwikkeling.
- 3 Blijf in het verlengde van de conferentie in Addis Abeba over Financiering voor Ontwikkeling inzetten op bredere financiering voor ontwikkeling dan alleen vanuit het budget voor ontwikkelingssamenwerking.
- 4 Geef een jaarlijkse update aan de Tweede Kamer over de vorderingen op het gebied van beleidscoherentie voor ontwikkeling.

Aan het ministerie van Buitenlandse Zaken en maatschappelijke organisaties in de Strategische Partnerschappen:

- 5 Benut de Strategische Partnerschappen in het kader van Samenspraak en Tegenspraak voor onderbouwing van de dialoog met andere de-

partementen over het belang van beleidscoherentie voor ontwikkeling. Dit kan door beleidscoherentie als een overkoepelend thema in de verschillende samenwerkingsactiviteiten te agenderen en jaarlijks een tussenbalans te maken van coherentie-issues en de voortgang die hierop geboekt wordt.

Aan het hele kabinet:

- 6 Organiseer een reguliere dialoog met relevante stakeholders over beleidscoherentie voor ontwikkeling, met als doel incoherenties te signaleren, afstemming te verbeteren en kansen te vinden voor synergie. Dit is in lijn met de aanbevelingen van de Adviesraad Internationale Vraagstukken uit 2012.² De organisatie van deze dialoog moet onder leiding van de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking vormgegeven en ingevuld worden, samen met maatschappelijke organisaties (onder coördinatie van branchevereniging Partos) en andere stakeholders, zoals de private sector en kennisinstellingen.
- 7 Partos, Foundation Max van der Stoep en Woord en Daad bieden Minister Ploumen aan deze brede structurele dialoog te initiëren en faciliteren.

I. Inleiding

Dagelijks proberen ontwikkelingsorganisaties, het bedrijfsleven, de Verenigde Naties, de Europese Unie, Tweede Kamerleden, ministeries, de Wereldbank en burgers een bijdrage te leveren aan duurzame ontwikkeling. Zij gaan de strijd aan tegen schaarste, ongelijkheid en armoede. Maar zolang Nederland en de Europese Unie met de ene hand geven en met de andere hand nemen, is het onwaarschijnlijk dat mondiale ongelijkheid definitief en structureel wordt opgelost.

Europees en Nederlands beleid werken duurzame ontwikkeling in ontwikkelingslanden regelmatig tegen. Internationale samenwerking wordt pas echt effectief wanneer beleid op andere terreinen de ontwikkelingsdoelstellingen niet ondermijnt, maar bijdraagt aan de verwezenlijking daarvan. Wereldwijd wordt de complexiteit van politieke en economische vraagstukken steeds groter, neemt de ongelijkheid tussen arm een rijk toe en worden vitale grondstoffen steeds schaarser. De noodzaak om serieus werk te maken van beleidscoherentie voor ontwikkeling is dan ook groter dan ooit.

Coherent beleid voor ontwikkeling betekent dat het beleid op alle beleidsterreinen de belangen van ontwikkelingslanden ondersteunt, of in ieder geval armoedebestrijding niet ondermijnt. Een coherente aanpak vraagt om brede langetermijndoelstellingen en -oplossingen. Beleidscoherentie voor Ontwikkeling (BCO) is een invloedrijk en complementair instrument voor duurzame ontwikkeling, armoedebestrijding en bevordering van mensenrechten.³

Beleidscoherentie voor Ontwikkeling vloeit ook voort uit de Millenniumdoelstellingen: in Millennium Development Goal (MDG) nummer 8 werd vastge-

legd een mondiaal partnerschap te ontwikkelen om de MDG's te kunnen verwezenlijken. De inzet daarbij was om eerlijke handelssystemen, schuldverlichting en internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen (IMVO) te bevorderen. In de agenda van de Sustainable Development Goals (SDG's), die vanaf eind 2015 de Millenniumdoelstellingen vervangen, heeft beleidscoherentie nog een verdergaande betekenis. De SDG's zijn nadrukkelijk een zaak van alle landen en eigen beleid dient coherent en consistent te zijn.

Nederland heeft een lange staat van dienst als het aankomt op pleiten voor beleidscoherentie voor ontwikkeling. Minister Ploumen voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking wierp zich bij haar aantreden nadrukkelijk op als minister die een samenhangend en coherent ontwikkelingsbeleid wil voeren. Dit heeft haar de geuzennaam 'coherentiekoningin' opgeleverd.

"Als alles samenhangt [...] is het logisch dat wij onze betrokkenheid ook laten zien op een samenhangende manier. Hoe zetten wij ons leger in? Welke investeringen doen onze bedrijven? Waar levert ons geld het meest op voor armoedebestrijding en tegen klimaatverandering? Allemaal vragen die je alleen in samenhang kunt bekijken. Ik ben de eerste minister in de geschiedenis die dat ook echt gaat doen. Jarenlang is erover gesproken, jarenlang had iedereen de mond vol van coherentie, jarenlang gebeurde er te weinig. Dit kabinet durft wel een nieuwe weg in te slaan." (toespraak Minister Ploumen, Afrikadag, 17 november 2012)⁴

Het spreekt voor zich dat Partos en haar leden deze positieve insteek voor coherentie van harte verwelkomt.

Met deze publicatie wil Partos allereerst een balans opmaken van de stand van zaken op het gebied van coherentie. We kijken niet alleen naar het aandeel van Minister Ploumen als verantwoordelijke voor beleidscoherentie voor ontwikkeling, maar naar het aandeel van het hele kabinet hierin. Omdat veel Partos-leden op dit gebied expertise in huis hebben, is hen gevraagd hun visie te geven. Hun bijdragen zijn geclusterd in zeven thema's: handel, belastingen, klimaat, veiligheid, migratie, MVO en voedselzekerheid. Aan de hand van deze bijdragen legt het rapport de botsende belangen bloot en draagt concrete aanbevelingen aan om de belangen van ontwikkelingslanden beter mee te laten wegen. Om gezamenlijk hun positie te versterken.

2. Verankering van Beleidscoherentie voor Ontwikkeling in de Europese Unie

Door Paul Engel en Jeske van Seters (ECDPM) en Niels Keijzer (DIE)

In de Europese Unie hebben we met elkaar afgesproken dat we rekening zullen houden met de effecten van ons beleid op ontwikkelingslanden. Dat houdt in dat we serieus kijken naar bedoelde en onbedoelde effecten van ons beleid buiten de grenzen van de Unie. Daarnaast wegen we de informatie over deze effecten mee bij de aanpassing van bestaand en ontwikkeling van nieuw beleid. Op die manier willen we voorkomen dat onze inspanningen op het gebied van ontwikkelingssamenwerking teniet worden gedaan door wat we ondernemen op andere beleidsterreinen.

De oorsprong van deze afspraken ligt in de late jaren '80, toen negatieve effecten van het gemeenschappelijk landbouw- en handelsbeleid nader in kaart gebracht werden. De eerste bindende Europese afspraak over wat later 'beleidscoherentie voor ontwikkeling' (BCO) genoemd zou worden, dateert van 1992. In dat jaar kwam het Verdrag van Maastricht tot stand onder Nederlands EU-voorzitterschap.

In 2005 is ook nog eens duidelijk en prominent vastgelegd in de Europese Consensus inzake Ontwikkeling⁵ (ondertekend door de voorzitters van de Europese Commissie, het Parlement en de Raad) wat het bevorderen van BCO betekende voor de EU instellingen en lidstaten. Kortom, beleidscoherentie voor ontwikkeling staat al ruim twintig jaar bindend op de agenda van Europa en haar lidstaten. Nederland heeft hierbij een belangrijke rol gespeeld.

In het Verdrag van Lissabon in 2009 is deze afspraak nog eens bevestigd en aangescherpt. In het verdrag staat dat het er niet toe doet of we te maken hebben met binnenlands of buitenlands beleid – alle Europese beleidsvelden moeten zodanig vorm worden gegeven en toegepast dat negatieve effecten op arme landen zoveel mogelijk worden vermeden. Of nog beter, dat ook niet-ontwikkelingsbeleid bijdraagt aan het scheppen van kansen voor de allerarmsten en meest kwetsbare groepen in ontwikkelingslanden.

BCO in de praktijk

BCO staat dan wel al een tijd op de agenda, maar de weg om tot wezenlijke verbeteringen te komen is lang. Pas tijdens de eerste jaren van de ééntwintigste eeuw begon Europa écht werk te maken van het bevorderen van BCO. Hierbij werd zij gesteund door Millenniumdoel 8, dat de internationale gemeenschap oproept om te werken aan een mondiale partnerschap voor ontwikkeling. Het vele lobbywerk van niet-gouvernementele organisaties begon eindelijk vruchten af te werpen, vooral rond thema's als internationale handel, landbouw, milieu en later ook belastingen en migratie.

Nederland, en ook andere lidstaten, plaatsten BCO hoog op de Europese besluitvormingsagenda en Europese evaluatiediensten brachten voor het eerst enkele effecten van incoherentie officieel in kaart. Er werden binnen Europa en de OESO afspraken gemaakt hoe de lidstaten BCO het best konden bevorderen.

Ook groeide het besef dat beleidscoherentie geen technisch of ontwikkelingskundig probleem is, maar in essentie een politieke opdracht. Immers, niet alleen ons ontwikkelingsbeleid is van invloed op ontwikkelingslanden, maar ook bijvoorbeeld ons handels-, belasting- en klimaatbeleid. Het verwezenlijken van coherent beleid vergt aanpassingen en belangenafwegingen tussen diverse beleidsterreinen. Beleidscoherentie voor ontwikkeling is daarom al lang geen zaak meer voor de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking alleen. Het vereist intensieve samenwerking met andere ministeries. Uiteindelijk is niet één minister verantwoordelijk voor het verzekeren van coherentie van beleid, maar het kabinet als geheel.

2015: Europees Jaar voor Ontwikkeling

Tijdens de totstandkoming van het rapport dat voor u ligt, bleek dat de boodschap van een kabinetsbrede verantwoordelijkheid voor BCO meer en meer geaccepteerd is, geholpen door de lopende onderhandelingen voor een post-2015 raamwerk voor mondiale ontwikkeling. Dit raamwerk moet de be-

staande millenniumdoelstellingen vervangen. De onderhandelingen hebben ertoe geleid dat de EU het jaar 2015 heeft uitgeroepen tot Europees Jaar voor Ontwikkeling. Bij de officiële start van dit jaar in Riga op 9 januari verwoordde Commissievoorzitter Juncker de centrale doelstelling van ontwikkelings-samenwerking, zonder daarbij overigens het meer technische BCO-begrip in de mond te nemen:

“We should recognize that all countries have common challenges and opportunities for a shared future, and that we all need to make concrete commitments – both global and domestic – to make change happen.”⁶

Wat nu nodig is, zijn verdergaande concrete stappen door de Europese Unie, Nederland en andere lidstaten die duurzame ontwikkeling ook in ontwikkelingslanden helpen bevorderen. De concrete voorstellen van de zeven thematische hoofdstukken uit dit rapport kunnen daarbij als leidraad dienen.

3. Institutionele verankering van beleidscoherentie in Nederland

Door Foundation Max van der Stoel

Nederland was lange tijd koploper in de EU en boekte vooruitgang op een aantal beleidsterreinen die relevant zijn voor beleidscoherentie voor ontwikkeling (BCO). Maar de afgelopen jaren is de inzet minder prominent geworden, vanwege het argument dat beleidscoherentie ‘gemainstreamd’ zou zijn. Het is de vraag of dit zo is. Feit is wel dat het van groot belang is beleidscoherentie voor ontwikkeling ook institutioneel effectief vorm te geven.

In 2002 werd de Coherentie-Eenheid binnen het ministerie van Buitenlandse Zaken opgericht. Deze eenheid had vooral de taak om beleidscoherentie hoger op de agenda te krijgen. De voornaamste taak was belangen van ontwikkelingslanden in te brengen tijdens interdepartementale coördinatie voor nieuwe EU wet- en regelgeving.

De OESO oordeelde in 2006 positief over de Coherentie-Eenheid: “Nederland heeft een zeer succesvolle combinatie van politieke commitment, een helder beleidskader en de capaciteit zich op coherentie te manifesteren door de vorming van de Coherentie-Eenheid.”⁷ Tijdens een latere evaluatie (2009) van de Coherentie-Eenheid bleek al wel dat het streven naar BCO minder prominente aandacht kreeg dan in de beginjaren van de eenheid. Eén van de aanbevelingen was dan ook dat er meer geld en capaciteit beschikbaar moest komen en betere interdepartementale afstemming.

Begin 2010 verscheen het WRR-rapport ‘Minder pretentie, meer ambitie’.⁸ In de beoordeling van de effectiviteit van de hulp speelde coherentie een belangrijke rol. De Raad deed ook enkele aanbevelin-

gen op het gebied van coherentie. Maar het kabinet koos er destijds voor om uit “efficiencyoverwegingen [...] geen nieuwe afstemmingslichamen in te stellen, maar de bestaande mechanismen te gebruiken voor de afstemming, uitvoering en monitoring van de ontwikkelingsdimensie van internationale publieke goederen.”⁹

In hetzelfde WRR-rapport werden heldere doelen gesteld op beleidsterreinen die effect hebben op de positie van ontwikkelingslanden.¹⁰ Deze doelen zijn echter nog niet gerealiseerd. Zo zijn er bijvoorbeeld nog geen coherentie focal points bij de verschillende ministeries ingesteld, waardoor op een effectieve manier incoherenties in het beleid opgespoord en gemonitord zouden kunnen worden.¹¹

Naar aanleiding van het politieke debat over het WRR-rapport, nam de Tweede Kamer een motie¹² aan waarin de regering verzocht werd een berekening te maken van de zogenaamde public bads. Public bads zijn de negatieve gevolgen van het Nederlandse beleid in ontwikkelingslanden, zoals handelsakkoorden en migratie. Minister Ploumen presenteerde in 2013 de resultaten van de gevraagde berekening. Meer hierover in de volgende paragraaf.

Beleidsintenties versus praktijk

Begin 2013 presenteerde Minister Ploumen haar nieuwe beleid. Daarin gaf ze aan:

*“Als belangen botsen [...], moeten we binnen het kabinet van geval tot geval heldere en weloverwogen keuzes maken. Duurzame en inclusieve groei is hierbij het leidende principe.”*¹³

Lovenswaardig zijn de bijdragen die Minister Ploumen leverde aan de discussie over de impact van schadelijk Nederlands en Europees beleid. In twee partnerlanden (Ghana en Bangladesh) werd de coherentiebalans opgemaakt.¹⁴ Daarnaast voerde de Inspectie Ontwikkelingssamenwerking en Beleidsevaluatie (IOB) een pilot uit van de opties voor coherent beleid voor Ghana.¹⁵ Hieruit kwam het volgende naar voren:

“Uit deze pilot blijkt verder hoe belangrijk het is om concrete doelen en indicatoren voor BCO-beleid te ontwikkelen en deze ook toe te passen. Alleen dan kunnen we voortgang meten en verantwoording afleggen.”¹⁶

Ondertussen is de capaciteit om coherentie als zelfstandig thema aan te pakken afgebouwd. De Coherentie-Eenheid werd eind 2012 opgeheven. Daarmee is BCO niet langer prioriteit, maar één van de vele thema's in het kabinetsbeleid geworden. De nieuwe EU-voorstellen worden nog wel gescreend en beoordeeld op de gevolgen voor ontwikkelingslanden, maar onduidelijk is wat er in de praktijk met die beoordeling gebeurt.

Het idee leeft dat BCO intussen meer gemainstreamd zou zijn, maar het is moeilijk te beoordelen of dat ook zo is. De coherentieagenda is niet geoperationaliseerd en resultaatverplichtingen ontbreken vooralsnog. Aan de toezegging jaarlijks te rapporteren over de gemaakte keuzes (naar aanleiding van een aangenomen motie uit 2010¹⁷) is nog geen gevolg gegeven.

Tweede Kamerleden hebben hierin ook een rol te vervullen: zij kunnen ministers – meer dan nu gebeurt – bevragen over hun inzet in de Raad van Ministers op coherentiegerelateerde thema's. Nationale parlementen hebben immers sinds het Verdrag van Lissabon (2007) een belangrijkere rol gekregen in toetsing van het Europese beleid. Daar wordt nu nog te weinig gebruik van gemaakt.

Op een aantal thema's wordt wel degelijk voortgang geboekt, bijvoorbeeld op het gebied van belastingen (mogelijkheid belastingverdragen met ontwikkelingslanden te heronderhandelen) en maatschappelijk verantwoord ondernemen (akkoord met de kledingbranche naar aanleiding van de ramp in Rana Plaza in Bangladesh).

De beleidsintenties op papier zijn er, maar in de praktijk blijkt dat die intenties niet genoeg zijn om belangrijke coherentiesuccessen te boeken. Daaraan zou verankering van BCO in de wet een belangrijke impuls kunnen geven. En hoewel er verschillende pogingen zijn geweest die impuls van de grond te krijgen, blijft het in de praktijk bij intenties. Daardoor blijft de mate van succes in het behalen van coherentiedoelstellingen voor een groot deel afhankelijk van de politieke wil, moed en kleur van een kabinet.

Nederlandse inzet in de EU

De Europese Commissie gaf een paar jaar geleden al aan dat een brede discussie met lidstaten noodzakelijk is om tot gemeenschappelijke meetbare doelstellingen te komen, zodat monitoring en evaluatie van BCO echt inhoud kunnen krijgen.¹⁸ Nederland gaf aan hier voorstander van te zijn en grote waarde te hechten aan het “versterken van de focus en resultaatgerichtheid van inspanningen gericht op het bevorderen van BCO.”¹⁹ Het kabinet wilde zich binnen de EU inzetten op ontwikkeling van doelstellingen en indicatoren om zo voortgang beter te kunnen meten en beter verantwoording af te kunnen leggen.

Hoewel binnen de EU instrumenten voor BCO toegenomen zijn, gaf Nederland in 2012 al aan dat niet alle BCO-instrumenten ten volle worden benut.²⁰ Bij de formulering of herziening van EU-beleid wordt weliswaar een impact assessment van mogelijke externe gevolgen uitgevoerd, maar de gevolgen voor ontwikkelingslanden worden niet altijd voldoende meegewogen in deze evaluaties.

Bij belangrijke dossiers met potentiële gevolgen voor ontwikkelingslanden zegde Nederland daarom toe aan te blijven dringen op een volledige evaluatie, zodat de Raad in de besluitvorming kan beschikken over alle relevante informatie.²¹ Uit onderzoek blijkt echter dat bij ex-ante toetsing van Europese voorstellen slechts in 19 procent van de gevallen de ontwikkelingscomponent meegewogen werd.²² De Europese Commissie is daarom op het moment van schrijven de zogenaamde impact assessments aan het herzien, zodat in de toekomst meer rekening gehouden kan worden met de gevolgen voor ontwikkelingslanden.

Daarnaast steunde Nederland het voorstel om de EU-delegaties in ontwikkelingslanden een grote rol te geven bij de uitvoering en de monitoring van het BCO-beleid. De Europese Dienst voor Extern Optreden (EDEO) zou vanaf 2014 in partnerlanden rapporteren over BCO, maar daar is in de praktijk nog niet veel van terecht gekomen. Nederland zou zich actiever op moeten stellen in Europa en weer een voortrekkersrol gaan spelen, zodat er ook daadwerkelijk resultaten geboekt kunnen worden.

Wat bevelen wij aan?

- 1 Creëer focal points bij relevante ministeries²³, waardoor incoherenties in het beleid opgespoord en gemonitord kunnen worden.
- 2 Zorg voor voldoende capaciteit binnen het ministerie van Buitenlandse Zaken om BCO hoog op de agenda te zetten, te monitoren en te bewaken.
- 3 Voer impact assessments uit over nieuw Nederlandse en Europese beleidsvoorstellen die de ontwikkelingsdoelstellingen kunnen beïnvloeden. De Tweede Kamer moet geïnformeerd worden over de uitkomsten hiervan, zodat deze meegewogen kunnen worden bij de behandeling van deze voorstellen.
- 4 Geef een jaarlijkse rapportage over coherentiegerelateerde beleidsterreinen, met daarin aandacht voor gemaakte keuzes en uitgevoerde impactmetingen.

- 5 Nederlandse ambassades in ontwikkelingslanden moeten gestimuleerd worden om de dialoog aan te gaan met regering, maatschappelijk middenveld en bedrijfsleven, om zo incoherenties op te sporen en de impact van Nederlands en Europees beleid inzichtelijk te maken.
- 6 Nederland moet binnen de Europese Raad aandringen op verbetering van de impact assessments van de Europese Commissie. Daarnaast moet Nederland erop aandringen dat de Europese delegaties in ontwikkelingslanden een grotere rol gaan spelen bij het identificeren van incoherenties. Er zou meer dialoog moeten ontstaan over deze onderwerpen tussen de delegaties ter plaatse en de Europese Commissie.

4. Belasting en ontwikkeling

Door Tax Justice Nederland²⁴

Foto: Actionaid UK

CASE

Suikerproductie in Zambia

Caroline Muchanga verkoopt suiker van suikergigant Zambia Sugar op de lokale markt in Nakambala. Ze draagt 4,6 procent van haar winst af aan het district. Niet ver van de markt in Nakambala staat de suikerrietfabriek van Zambia Sugar. Met een winst van 9 miljoen dollar per maand zou je verwachten dat Zambia Sugar zeker in absolute cijfers meer belasting betaalt dan Caroline. Niets is minder waar. Zambia Sugar heeft in 2012 0 procent winstbelasting betaald in Zambia.

Zambia Sugar is in Zambia onderworpen aan vennootschapsbelasting. Maar na aftrek van een reeks kosten daalden de winsten van Zambia Sugar met name neer in landen met gunstige fiscale regelingen voor de multinational, zoals Mauritius, Ierland en Jersey.²⁵ Zambia verloor hiermee belangrijke inkomsten die essentieel zijn voor een duurzame ontwikkeling van het land.

Het Nederlandse belastingverdrag met Zambia speelde een belangrijke rol in deze belastingontwijking.²⁶ In 2007 werd een Nederlandse dochteronderneming namelijk eigenaar van Zambia Sugar. Op die manier kon Zambia Sugar via Nederland tegen een zeer laag belastingtarief winsten wegsluizen naar belastingparadijzen.

Dit voorbeeld illustreert dat de hulpafhankelijkheid van ontwikkelingslanden sterk kan afnemen als zij hun eigen inkomsten uit belasting kunnen verhogen. Hiervoor is wel een coherent belasting- en ontwikkelingsbeleid nodig in onder meer Nederland.

Wat is het huidige beleid?

Nederland als fiscaal doorsluisland

In 2012 werd in Nederland via bijzondere financiële instellingen zoals brievenbusfirma's 120 miljard dollar in lage- en middeninkomenslanden geïnvesteerd.²⁷ Nederland is daarmee wereldwijd veruit de grootste investeerder. Dat klinkt veelbelovend. Maar volgens het Internationaal Monetair Fonds (IMF) moeten deze cijfers in het licht worden gezien van de voordelige fiscale regelingen die Nederland aanbiedt. Daarbij bestaat het risico dat deze investeringen via Nederland omgeleid worden.²⁸ De omvang van het aantal investeringen neemt in dat geval niet toe, maar deze worden door Nederland gesluisd om zo belastingen in een ontwikkelingsland te ontwijken. Onderzoek wijst uit dat belastingverdragen tussen Nederland en de Filipijnen, Bangladesh, Ghana, Uganda en Zambia helemaal geen positief effect hebben op het volume van Foreign Direct Investments (FDI) in die landen.²⁹

De combinatie van de volgende maatregelen zorgen ervoor dat Nederland een fiscaal doorsluisland is:³⁰

- Het brede belastingverdragenennetwerk, dat vaak resulteert in een verlaging van de bronbelasting op dividenden, interest en royalties in het bronland.
- De deelnemingsvrijstelling waardoor internationale dochterondernemingen vrijgesteld zijn van Nederlandse vennootschapsbelasting.
- Het feit dat geen bronbelasting wordt geheven op uitgaande rente, royalties en de meeste dividenden.
- Afspraken die vooraf met bedrijven worden gemaakt over de belastbare winst (Advance Tax Ruling en Advance Pricing Agreement). Zo kunnen bijvoorbeeld afspraken gemaakt worden over de winst die in de tariefbox van de innovatiebox mag vallen (tegen een effectief tarief van slechts 5 procent in plaats van 25 procent).

Aandacht voor belastingontwijking

De groeiende verontwaardiging van burgers en maatschappelijke organisaties wereldwijd heeft ertoe geleid dat belastingontwijking door multinationals hoog op nationale en de internationale politieke agenda's is komen te staan. Ook in Nederland zijn naar aanleiding van verschillende openbaarmakingen in de media de afgelopen

jaren vele kritische vragen gesteld in de politiek, zoals onlangs na onthullingen voortkomend uit LuxLeaks.³¹

Zowel op internationaal als Europees niveau wordt actie ondernomen om belastingontwijking tegen te gaan. De Nederlandse regering is ervan overtuigd dat ontwijking en ontduiking van belasting alleen multilateraal bestreden kan worden. Vandaar dat Nederland actief betrokken is bij het Base Erosion and Profit Shifting (BEPS)-plan van de OESO. De OESO kondigde in 2013 de eerste maatregelen aan om belastingontwijking mondiaal aan te pakken. Met de maatregelen hopen de leden van de OESO onder andere misbruik van belastingverdragen en winstverschuivingen via verrekenprijzen tegen te gaan.

In een rapport van het IMF werd onder andere het Nederlandse belastingverdragenstelsel bekritiseerd.³² In reactie hierop heeft het ministerie van Buitenlandse Zaken de opdracht gekregen de onbedoelde negatieve effecten van belastingverdragen op ontwikkelingslanden te onderzoeken. Daarop heeft de Nederlandse regering voorgesteld 23 belastingverdragen met ontwikkelingslanden te herzien en te zorgen voor een antimisbruikbepaling.³³ Verder is de Nederlandse regering bereid informatie uit te wisselen met ontwikkelingslanden die zelf nog niet in staat zijn om informatie uit te wisselen. De OESO heeft hiervoor recentelijk de Common Reporting Standard (CRS) geïntroduceerd.

Tenslotte richt de Nederlandse regering zich op de capaciteitsopbouw van ontwikkelingslanden. Een samenwerking tussen de ministeries van Buitenlandse Zaken en Financiën heeft geresulteerd in een project ter versterking van belastingdiensten in ontwikkelingslanden. Met 15 partnerlanden wordt samengewerkt om de belastingheffing en –inning te verbeteren en te zorgen voor een verbeterde regelgeving die bij moet dragen aan een aantrekkelijker en betrouwbaarder ondernemingsklimaat.³⁴

Wat zijn de incoherenties?

Het is een goede ontwikkeling dat op mondiaal niveau aandacht wordt besteed aan het bestrijden van belastingontwijking en –ontduiking. Daarbij is wel sprake van een aantal incoherenties.

BEPS-plan schiet tekort voor ontwikkelingslanden

Het door de OESO geleide BEPS-plan schiet te kort voor de groep landen die juist de meeste schade oplopen door belastingontwijking: de ontwikkelingslanden. De OESO is een organisatie die hoofdzakelijk welvarende landen vertegenwoordigt. De ontwikkelingslanden zijn tot begin 2015 buiten de besluitvorming over het BEPS-plan gehouden. Dit heeft ertoe geleid dat de belangen van de ontwikkelingslanden onvoldoende gedekt worden. Ontwikkelingslanden en NGO's hebben herhaaldelijk te kennen gegeven dat alleen 'consulteren' door de OESO niet genoeg is. Gezamenlijk roepen we op tot creatie van een inclusief orgaan onder de VN, waarin meer fundamentele hervormingen kunnen worden besproken.

Eén van de punten van aandacht daarbij is de internationale belastingconcurrentie. Vaak onder het mom van het verdedigen van een "fiscaal gunstig vestigingsklimaat" nemen landen actief deel aan een internationale race naar de bodem waarin uiteindelijk alle overheden (en burgers) de verliezer zijn. Het IMF kaartte recent aan dat vooral ontwikkelingslanden de nadelige gevolgen ondervinden van de belastingconcurrentie en noemde onder meer de dalende trend van bronbelastingtarieven, vastgesteld in de vele belastingverdragen.³⁵

Te lage belastingtarieven

De herziening van belastingverdragen met ontwikkelingslanden is een belangrijke stap die de Nederlandse regering heeft genomen om misbruik van belastingverdragen tegen te gaan. Maar het voorkomen van misbruik is niet voldoende om coherentie met ontwikkelingsbeleid te waarborgen. Zo worden in belastingverdragen tussen Nederland en ontwikkelingslanden nog steeds lagere belastingtarieven afgesproken dan de nationale belastingtarieven van het ontwikkelingsland. Het is van groot belang dat ontwikkelingslanden een eerlijk deel van heffingsrechten ontvangen om inkomsten te verhogen en afhankelijkheid van Official Development Assistance (ODA)-geld te reduceren.

Geen informatie over illegale geldstromen

Voor wat betreft de uitwisseling van informatie is Nederland koploper in het toepassen van de nieuwe mondiale standaard. Het probleem is dat alleen informatie over de formele economie kan worden uitgewisseld. Juist in ontwikkelingslanden zijn illegale geldstromen moeilijk te achterhalen en daardoor een grote bedreiging voor de stabiliteit van een land. Zonder uitwisseling van gegevens over de uiteindelijk gerechtigden van vennootschappen in het buitenland blijft het mogelijk om illegaal vermogen in belastingparadijzen te stallen. Ook in Nederland kunnen criminelen hun toevluchtsoord vinden, zoals eerder Soeharto (ex president van Indonesië) of recentelijk Janoekovitsj (ex-president Oekraïne).³⁶ Nederland moet daarom een openbaar register van uiteindelijk gerechtigden aanleggen.

Wat zijn de conclusies?

Voor ontwikkelingslanden is een belangrijke taak weggelegd om in de komende jaren de belastingheffingen en inning te verbeteren. Ondersteuning hiervan door Nederland is van belang. Daarbij kunnen de problemen zoals hierboven beschreven niet opgelost worden zolang het voor multinationals en criminelen mogelijk blijft geld uit ontwikkelingslanden weg te sluizen naar belastingparadijzen en zolang landen excessief met elkaar blijven concurreren. De kloof tussen het streven van Minister Ploumen naar beleidscoherentie en de inzet van het ministerie van Financiën om het "fiscaal gunstige vestigingsklimaat" van Nederland te behouden³⁷, wordt tot dusver niet overbrugd.

Wat bevelen wij aan?

Wij bevelen Minister Ploumen het volgende aan:

- 1 Licht belastingverdragen tussen Nederland en ontwikkelingslanden door op ontwikkelingsrelevantie. Heropen waar nodig (volledige) heronderhandelingen om incoherenties weg te nemen. Het doel van deze heronderhandelingen moet gericht zijn op de totstandbrenging van eerlijke belastingverdragen.
- 2 Bevorder een krachtige mondiale aanpak van belastingontwijking- en ontduiking binnen de VN, overeen te komen tijdens de top over de Financiering voor Ontwikkeling in juli 2015. Zet u in voor een rechtvaardig internationaal belastingstelsel als essentiële voorwaarde voor het kunnen financieren van de Duurzame Ontwikkelingsdoelen (post-2015).
- 3 Ontwikkel een plan van aanpak voor de inzet van Nederland bij de ondersteuning van ontwikkelingslanden in het uitwerken van effectieve maatregelen tegen belastingconcurrentie.

Wij bevelen Minister Dijsselbloem het volgende aan:

- 4 Zet in op voor publieke transparantie vanuit bedrijven over hun kantoren, winst, omzet, belastingafdrachten, etc. (public Country by Country reporting). Dit is informatie waaruit blijkt of een bedrijf belasting afdraagt in verhouding tot de reële aanwezigheid per land.
- 5 Zet in op een openbaar register van uiteindelijk gerechtigden.
- 6 Zet in op voor meer transparantie over belastingafspraken met bedrijven (tax rulings).
- 7 Steun internationale maatregelen tegen de belastingwedloop en een gelijke participatie van ontwikkelingslanden door middel van een nieuw mondiaal inclusief besluitvormingsorgaan aangaande belasting.

5. Economic partnership agreements

Door Woord en Daad in samenwerking met Both ENDS

Foto: H. Caux/UNHCR

CASE

Melkproductie in Burkina Faso

In Burkina Faso is de productie en verkoop van melk een belangrijk onderdeel van de agrarische sector. Ook de vrouwen van de Peul voorzien met melkproductie in hun levensonderhoud. Zij zijn volledig afhankelijk van de opbrengsten van hun melkverkoop.³⁸ Korotoumou Gariko is een van die vrouwen. Zij bezit een kleine kudde koeien. Grootschalige import van melkpoeder uit de EU bedreigt haar inkomen.

Wanneer Burkina Faso straks de Economic Partnership Agreement (EPA) met Europa toepast, wordt dit misschien nog erger. Tegen een kunstmatig lage prijs wordt Europees melkpoeder op de Burkinese markt verkocht. Korotoumoi Gariko: “De melkpoeder wordt hier verkocht voor 200 CFA³⁹ per liter, terwijl ik mijn melk en yoghurt voor 300 CFA verkoop.” De enige mogelijkheid die deze vrouwen hebben, is de vraagprijs drastisch te laten zakken, met nog minder inkomsten tot gevolg.

Bovenstaand voorbeeld laat zien wat de gevolgen van internationale handel kunnen zijn als daarbij geen rekening wordt gehouden met de gevolgen voor ontwikkelingslanden. Momenteel gaat veel aandacht uit naar TTIP, het megahandelsverdrag dat de EU en de VS naar verwachting in 2015 zullen sluiten. Indirect zal dit zeker gevolgen hebben voor ontwikkelingslanden. Maar in directe zin hebben de EPA's meer gevolgen voor ontwikkelingslanden. In dit hoofdstuk stellen we ons de vraag in hoeverre de EPA's bijdragen aan de ontwikkelingsdoelstellingen van het Nederlandse beleid.

Wat is het huidige beleid?

In de achterliggende tien jaar is intensief onderhandeld over de EPA's tussen de Europese Unie en de zogenaamde ACP-landen (Afrika, de Cariben en de Pacific). Dit zijn voormalige koloniën van EU-lidstaten waar de EU al sinds 1975 een bijzondere economische band mee heeft. In 2009 trad de eerste EPA in werking, tussen de EU en de landen van het Caribisch gebied. In 2014 werden de onderhandelingen afgerond met West-Afrika (ECOWAS), Zuidelijk Afrika (SADC) en Oostelijk Afrika (EAC). De onderhandelingen met de overige regio's zijn nog volop gaande: met Centraal Afrika, met Oost en Zuid Afrika (ESA) en met de Pacific. De ACP-landen moeten tussen de 75 en 80 procent van hun producten liberaliseren in een tijdsbestek van 15 tot 25 jaar. De EU stelt daar per direct een volledige markttoegang van 100 procent tegenover.

De EPA's zullen voor de komende decennia in belangrijke mate de handelsbetrekkingen tussen de EU en veel ontwikkelingslanden bepalen. Volgens de EU wordt er in deze akkoorden voldoende rekening gehouden met de belangen van de ontwikkelingslanden, sterker nog: de EU noemt de EPA's een instrument voor ontwikkeling.⁴⁰ Nederland schaart zich achter het Europese standpunt. Wel heeft de huidige regering een rol als *honest broker* op zich genomen, om in het laatste moeizame jaar van onderhandelen de patstelling te doorbreken. Nederland stelde zich daarbij op het standpunt dat legitieme zorgen van ACP-landen serieus genomen en waar mogelijk tegemoet gekomen moesten worden.⁴¹

Omdat de effecten van de EPA's pas later zichtbaar worden, nadat de verdragen zijn geratificeerd en in werking getreden, zijn harde incoherenties tussen de Nederlandse ontwikkelingsdoelstellingen en de uiteindelijke effecten van de EPA's niet aan te tonen. Feit is wel dat er in de perceptie van vele belanghebbenden sprake is van dreigende incoherenties. Het is van belang om te kijken in hoeverre die percepties door onze regering serieus genomen moeten worden.

Wat zijn de incoherenties?

Volgens de tegenstanders hebben de EPA's een aantal forse nadelen. Ze zouden daardoor op gespannen voet met de doelstellingen van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid staan. Drie veel gehoorde bezwaren tegen de verdragen zijn:

1. EPA's in strijd met voedselzekerheidsbeleid

In het Europese ontwikkelingsbeleid is veel aandacht voor het vergroten van de voedselzekerheid in ontwikkelingslanden. Wanneer we kijken naar de mogelijke effecten van de handelsverdragen die de EU afsluit met ACP-landen, zien we dat deze twee beleidsterreinen mogelijk met elkaar gaan botsen in de toepassing van de EPA's. De EU wil via het budget voor ontwikkelingssamenwerking "de voedselzekerheid verbeteren ten gunste van de allerarmsten en de meest kwetsbaren"⁴², bijvoorbeeld via private-sectorontwikkeling. Ook de Nederlandse overheid ziet voedselzekerheid als een speerpunt van het ontwikkelingssamenwerkingsbeleid⁴³, zo is te lezen in het beleidsdocument 'Wat de wereld verdient'. Maar de negatieve gevolgen van de EPA's voor de lokale boeren kunnen groter zijn dan het voedselzekerheidsbeleid met rechtstreekse steun aan landbouw- initiatieven kan repareren. Zo zijn bijvoorbeeld in de EPA voor West- Zuidelijk Afrika niet alle vormen van melkpoeder uitgesloten van liberalisering. Dat kan betekenen dat de Peul-vrouwen de stevige concurrentie met Europese boeren rechtstreeks gaan voelen.

2. EPA's negatief voor duurzame sociaal-economische ontwikkeling

De EPA's kunnen ertoe leiden dat verschillende economische sectoren in de ACP-landen, waaronder jonge, kwetsbare industrieën, niet in staat zijn om te concurreren met sterke Europese industrieën. Daardoor zouden banen verloren gaan, de handelsbalans en de voedselzekerheid verslechteren en sociale onrust ontstaan. Ook is er een groot risico dat er negatieve gevolgen zullen zijn voor de regionale integratie tussen ACP-landen onderling.⁴⁴ Kortom, er bestaat gereede angst onder veel ACP-landen dat de EPA's negatief uitpakken voor duurzame sociaal-economische ontwikkeling. Belangrijke notie hier is wel dat het nog niet mogelijk is om nu al harde conclusies te trekken over de daadwerkelijke impact van de EPA's, vanwege de lange periode van liberalisering. Ervan uitgaande dat de EPA's onontkoombaar zijn voor de handelsrelatie tussen de EU en de ACP-landen, gaat het erom dat de ACP-landen straks voldoende voorbereid zijn op implementatie en dat de effecten na inwerkingtreding nauwkeurig in de gaten gehouden worden.

3. Minder overheidsinkomsten door EPA's

De opbrengsten van invoerheffingen zullen door de EPA's

naar beneden gaan. De landen die door een EPA hun invoerbelastingen op goederen uit de EU moeten afschaffen, hebben straks minder overheidsinkomsten. De Wereldbank heeft in 2007 berekeningen gedaan en kwam toen op het volgende: “De verliezen uit tariefinkomsten variëren van US\$ 34,3 miljoen in Kaapverdië tot US\$ 150,6 miljoen in Ghana, van US\$ 154,7 miljoen in Senegal tot US\$ 682 miljoen in Nigeria”⁴⁵. En dat is het verlies per jaar.

Wat zijn de conclusies?

De Nederlandse overheid, en met name Minister Ploumen, heeft bijzondere aandacht voor de EPA's. In 2013 dreigde de EU de landen die niet voor 1 oktober 2014 de onderhandelingen over de EPA's zouden hebben afgerond, met verlies van vrije markttoegang tot de EU. Daarop heeft Minister Ploumen zich ingezet om als *honest broker* om vastgelopen onderhandelingen vlot te trekken.⁴⁶ Zo stuurde zij in december 2013 (samen met Ierland, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Denemarken) een brief naar de Europese Commissie waarin werd opgeroepen tot meer flexibiliteit richting ACP-landen.⁴⁷ Deze brief droeg bij aan versoepeling van de Europese opstelling. Kort daarop werd op technisch niveau een akkoord bereikt tussen de EU en de regio West-Afrika, waarin praktisch alle aanbevelingen uit de brief bleken te zijn overgenomen.⁴⁸ Ook organiseerde zij begin 2014 bijeenkomsten in verschillende Afrikaanse regio's tussen verklaarde tegenstanders, neutralen en fervente voorstanders, met hetzelfde doel: partijen bij elkaar brengen om tot een akkoord te komen.

De aanpak van Minister Ploumen omtrent de EPA's verdient waardering. Ze ziet duidelijk het belang van een EPA die de ontwikkeling van arme landen niet schaadt, maar dient. Echter, de minister heeft ook kansen laten liggen. Zo is het niet duidelijk wat Nederland nog gedaan heeft om, na het bereiken van overeenkomst op technisch niveau in West en Zuidelijk Afrika, ook op politiek niveau te blijven werken aan wederzijds begrip en draagvlak. Datzelfde geldt voor de moeizame eindfase van de onderhandelingen in Oostelijk Afrika, toen Kenia dreigde om niet akkoord te gaan. Gelet op de economische relatie tussen Nederland en Kenia had een sterkere bemiddelende rol in de rede gelegen.

Als we kijken naar de huidige situatie, is de *honest broker-rol* nog niet uitgespeeld. Het is maar zeer de vraag hoe gemakkelijk de politieke ondertekening en ratificatie van de

EPA's zal verlopen. Er is in veel ACP-landen nog aanzienlijke weerstand.

Daarnaast valt er nog veel te winnen als het gaat om het klaarstomen van de ACP-landen voor implementatie van de EPA's middels Aid for Trade-programma's. Op dit moment is er nog steeds een reëel gevaar dat in de nabije toekomst de doelstellingen op het gebied van voedselzekerheid geschaad worden door de EPA's. Wanneer onderstaande aanbevelingen ter harte worden genomen, zal de kans dat schade ontstaat aan opkomende economieën drastisch afnemen. Handel, binnen het kader van de EPA's, zal dan werkelijk een instrument voor ontwikkeling kunnen zijn – ook voor de Peul-vrouwen!

Wat bevelen wij aan?

Wij roepen Minister Ploumen op om zich in haar hoedanigheid als minister van een EU-lidstaat bij de Europese Commissie in te zetten voor het volgende:

- 1 Blijf de *honest broker-rol* met verve spelen. Bevorder een permanente, brede dialoog tussen politieke, economische en maatschappelijke actoren. Laat in die dialoog de belangen van de opkomende economieën van de ACP-landen zwaar meewegen.
- 2 Zorg voor een goede monitoring van de toepassing van de EPA's als ze van kracht zijn. De daadwerkelijke effecten van de EPA's zullen pas later duidelijk worden. Goede monitoring kan leiden tot het tijdig waarnemen van bedreigingen en het treffen van gepaste maatregelen.
- 3 Zorg voor voldoende technische en financiële ondersteuning bij de voorbereiding op en toepassing van de EPA's. Bevorder dat ACP-landen maximaal gebruik maken van beschikbare Europese financiële middelen op het gebied van Aid for Trade, met name om de regionale economische integratie te bevorderen.

6. Mensenrechten en bedrijfsleven: Wat zijn de MVO-voorwaarden bij overheidssteun?

Door Icco, Both ENDS en MVO Platform

Foto: Michael Renner

CASE

Havenaanleg

In het kustgebied van Pernambuco in het noordoosten van Brazilië is in een gebied van rond 13.500 ha met zo'n 25.000 inwoners de Suape-zeehaven aangelegd⁴⁹. Een Nederlands bedrijf heeft daarvoor jarenlang baggerwerkzaamheden uitgevoerd⁵⁰. João Vitor, een lokale visser, zegt:

“Tot voor kort was het hier een paradijs. Maar beveiligers van het havenbedrijf hebben onder dreiging met geweld mensen uit hun huis gezet. Ze zijn hun middelen van bestaan - de opbrengsten van visserij, vruchtboomen en kleinschalige landbouw - kwijtgeraakt en hebben maar heel weinig financiële compensatie gekregen.” De milieu-inspectiedienst van Pernambuco heeft de haven van Suape in 2013 een fikse boete opgelegd vanwege het overtreden van milieuafspraken bij dit project⁵¹. João Vitor: “Grote hoeveelheden baggermateriaal zijn gedumpt op plekken waar dat helemaal niet mag, zoals op koraal.”

Wat is het huidige beleid?

De volgende drie beleidsinstrumenten en richtlijnen zijn relevant voor overheidssteun aan bedrijven die internationaal zakendoen, zoals in bovenstaande voorbeeld: Exportkredietverzekering

Voor twee baggerprojecten in Suape heeft de Nederlandse baggeraar namens de Nederlandse overheid een exportkredietverzekering (EKV) ontvangen van Atradius Dutch State Business (Atradius DSB). Atradius DSB voert voor exporteurs verschillende regelingen uit namens de Nederlandse staat. De EKV is de belangrijkste regeling en biedt zekerheid tegen betalingsrisico's bij export. Als een bedrijf kapitaalgoederen exporteert of aannemingswerken in het buitenland uitvoert, gelden vaak lange betalings- en uitvoeringstermijnen. De EKV biedt dekking tegen betalingsrisico's die voortkomen uit exporttransacties met debiteuren in ontwikkelingslanden en opkomende markten.

Dutch Good Growth Fund

Een andere overheidsregeling, het Dutch Good Growth Fund (DGGF), voorziet in financiering vanuit het budget voor ontwikkelingssamenwerking voor Nederlandse bedrijven in opkomende markten. Dit instrument is door de Nederlandse overheid geïnitieerd en dient rekening te houden met de uitgangspunten van een goed beleid op het gebied van Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO). Het DGGF wordt uitgevoerd door de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO), PricewaterhouseCoopers (PWC) en Atradius DSB.

OESO-richtlijnen

De richtlijnen van de OESO zijn de enige door overheden onderschreven MVO-kaders voor internationaal ondernemen. Zij geven de breedte aan van MVO en bevatten een geschillenbeslechtingsstelsel. In Nederland is een inspanningsverklaring tot naleving van de OESO-richtlijnen een voorwaarde voor de verkrijging van financiële overheidsondersteuning bij internationale handels- en investeringsactiviteiten. Deze voorwaarde geldt als er expliciet sprake is van internationaal ondernemerschap. De definitie van internationaal ondernemen is niet duidelijk en als er niet expliciet sprake is van internationaal ondernemen zijn de MVO voorwaarden mogelijk niet van kracht.

Wat zijn de incoherenties?

Met de drie genoemde beleidsinstrumenten en richtlijnen wordt een koppeling gemaakt tussen internationaal zakendoen en maatschappelijk verantwoord ondernemen. Helaas betekent dat nog niet in de praktijk dat Nederlandse bedrijven die internationaal opereren dat ook op maatschappelijk verantwoorde wijze doen. Hoewel het naleven van de OESO richtlijnen bij beide beleidsinstrumenten als voorwaarde voor steun wordt gesteld, is in ieder geval bij het EKV duidelijk dat deze voorwaarde niet consequent wordt doorgevoerd en gehandhaafd. Ook vertonen de verschillende instrumenten in de praktijk geen samenhang waar het gaat om MVO voorwaarden. Met andere woorden, het MVO-beleid is incoherent.

Onduidelijke MVO-voorwaarden bij overheidssteun

Van bedrijven die overheidssteun ontvangen voor internationaal ondernemen, zoals een EKV, wordt verwacht dat zij maatschappelijk verantwoord ondernemen. Voorwaarde is dat het bedrijf een inspanningsverklaring tekent tot het "voldoen aan de OESO-richtlijnen". Uitvoeringsorganen zoals Atradius DSB laten het meestal aan de bedrijven zelf over hoe zij invulling geven aan de OESO-richtlijnen. Soms wordt een handreiking gedaan door nadere uitleg te geven van de verwachtingen. Deze handreikingen zijn verschillend van aard en vaak onvolledig. Zo is het concept van due diligence inclusief ketenverantwoordelijkheid, meestal niet of niet correct opgenomen. Er is dus onduidelijkheid wat het voldoen aan de OESO-richtlijnen precies inhoudt, hoe proactief een bedrijf moet zijn en wat de eigen verantwoordelijkheid is bij internationaal ondernemen.

Ook het toezicht op de uitvoering van de inspanningsverklaring is gebrekkig. Het toezicht valt onder de verantwoordelijkheid van de uitvoeringsorganen (o.a. RVO, FMO en Atradius DSB) zelf. Van een onafhankelijk toezicht met de bevoegdheid tot het opleggen van sancties is geen sprake. De toezichtrol bij schendingen van MVO normen wordt vaak bij het maatschappelijk middenveld gelegd. Het is de taak van het Nationaal Contactpunt (NCP) of de ombudsman om in actie te komen als er vanwege vermeende overtredingen aan de bel getrokken wordt door een vakbond of een NGO. Het ontbreekt aan een onafhankelijk toezichthouder die uit-

voeringsproblemen in een eerder stadium zou kunnen signaleren. Tussen de uitvoerders bestaan in de praktijk grote verschillen in het toezicht en het verbinden van consequenties aan het niet naleven van de verklaring.⁵² Soms is zelfs helemaal geen sprake van monitoring op naleving.

Gebrek aan transparantie

Atradius DSB verlangt van bedrijven dat zij zich inspannen de OESO-richtlijnen na te leven. Maar over de beoordelingspraktijk worden maar weinig documenten openbaar gemaakt. Daardoor is het, zoals blijkt uit het baggervoorbeeld in Brazilië, moeilijk om vast te stellen hoe en waarop de vereiste milieu- en sociale informatie over gesteunde transacties is beoordeeld.

In het geval van het Suape-project in Brazilië is er een beperkte milieueffectrapportage openbaar gemaakt. Het baggerbedrijf maakt ook melding van een meer alomvattende sociale en milieueffectenrapportage van de Suape-haven, maar dit document is niet openbaar. Het is onduidelijk hoe het Nederlandse baggerbedrijf de negatieve sociale en milieueffecten heeft gecompenseerd, wat een vereiste is van Atradius DSB. De Nederlandse baggeraar berichtte op haar website enkel dat er zo'n 40 ha terrein is herbeboست ter compensatie van de ontbossing als gevolg van baggerwerk voor de aanleg van de scheepswerf. Maar hiervan is bij het havenbedrijf van Suape geen concrete bevestiging te krijgen. Uitnodigingen van Forum Suape tot nader overleg worden door de verantwoordelijken genegeerd.

De Nederlandse regering vindt dat de MVO-beleidsrichtlijnen bij het verstrekken van EKV's correct zijn nageleefd⁵³. Aanbevelingen om de beoordeling van deze projecten nog eens tegen het licht te houden en ook de effectiviteit van de beoordelingsprocedures van Atradius DSB in zijn geheel nader te bezien, worden van de hand gewezen. Er is een gebrek aan transparantie, ook van beleid waarin MVO-voorwaarden opgenomen zijn.

Incoherentie tussen economisch beleid en ontwikkelingssamenwerkingsbeleid

Naast het buitenlandinstrumentarium voor internationaal ondernemen, waar de EKV's onder vallen, gaan er honderden miljoenen per jaar om in het 'bedrijfslevenbeleid'. Dit is een serie regelingen voor steun aan bijvoorbeeld het midden- en kleinbedrijf (MKB), innovatiebevordering en het 'topsectorenbeleid'. Bij al deze regelingen is van MVO-voorwaarden helemaal geen sprake, terwijl het hier veelal ook om internationaal zakendoen gaat.

Moties hierover van D66 (2013)⁵⁴ en het CDA (2012)⁵⁵ zijn vooralsnog niet uitgevoerd. Tweede-kamerlid Sjoerdsma stelde in december 2013 dat bedrijven "rijksbreed enkel in aanmerking komen voor overheidssteun indien zij handelen conform de OESO-richtlijnen". Maar in de beleidsstukken over het bedrijfslevenbeleid, mede ondertekend door Minister Ploumen, is er "rijksbreed" nog niet veel van terug te vinden.

Incoherent is ook het feit dat exportkrediet schulden die worden kwijtgescholden, ten laste komen van het budget voor ontwikkelingssamenwerking en niet voor rekening komen van de EKV-faciliteit. Het lijkt erop dat er gebrek is aan politieke wil om economisch beleid te koppelen aan de standaarden voor ontwikkelingssamenwerkingsbeleid en om MVO-voorwaarden aan economische instrumenten toe te voegen. Of is de politieke wil er wel, maar wordt er geen uitvoering aan gegeven?

Wat zijn de conclusies?

Het feit dat de drie genoemde incoherenties niet gecorrigeerd worden, wordt vaak gerechtvaardigd met de argumentatie dat Nederland op dit vlak al ver op andere landen voorloopt. Striktere MVO-regels en de toepassing daarvan zou het Nederlandse bedrijfsleven op achterstand zetten. Omdat overheden in andere landen precies hetzelfde zeggen, blijkt iedere vooruitgang op dit vlak in de internationale praktijk uitermate moeizaam.

Als de Nederlandse overheid beleidscoherentie nastreeft, dan kan het belang van het ene ministerie (Economisch Zaken, Financiën) niet prevaleren boven het belang van een ander ministerie (Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking). De Tweede Kamer heeft zich uitgesproken voor het stellen van MVO-voorwaarden bij financiering. Daarmee heeft de politiek de betrokken ministeries duidelijk de opdracht

gegeven om een einde te maken aan de hier gesignaleerde incoherenties.

De Suape-zeehaven heeft tot nu toe geweigerd een laatste bedrag van zo'n 40 miljoen euro aan het Nederlandse baggerbedrijf uit te betalen⁵⁶. Om die reden heeft het Nederlandse baggerbedrijf een beroep gedaan op de verzekering van Atradius DSB, waardoor de Nederlandse overheid zich nu gedwongen ziet dit bedrag bij de Braziliaanse autoriteiten te gaan claimen. Dit is precies hoe exportkredietsschulden – goed voor 80 procent van de bilaterale schulden van ontwikkelingslanden⁵⁷ – ontstaan. Mocht het ooit tot kwijtschelding van deze schulden moeten komen, dan gebeurt dat direct op kosten van de Nederlandse begroting voor ontwikkelingssamenwerking.

Het wordt aanbevolen om een onafhankelijk onderzoek te doen naar de beoordeling van de aanvraag voor een exportkredietverzekering voor de baggerprojecten van het Nederlandse baggerbedrijf in de haven van Suape.

De volgende aanbevelingen worden gedaan aan het hele kabinet:

- 4 Stel MVO-voorwaarden bij alle steun aan bedrijven, vanuit welke regeling dan ook.
- 5 Garandeer eenduidigheid en houdt onafhankelijk toezicht op de uitvoering en naleving van de MVO-voorwaarden bij het buitenlandinstrumentarium. Als bedrijven in gebreke blijven, moeten ze gesanctioneerd worden.
- 6 Ontwikkel één centrale handreiking om nader te verhelderen wat “voldoen aan de OESO-richtlijnen” inhoudt, waarbij due diligence centraal staat: bedrijven dienen actief misstanden op te sporen, te voorkomen of te herstellen. Het internationaal MVO-kader van het Private Sector Investeringsprogramma vormt hier al een aanzet toe.

Wat bevelen wij aan?

Gezien de genoemde beleidsincoherenties en de noodzaak om maatregelen te nemen, worden de volgende aanbevelingen gedaan aan de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking:

- 1 Besluit tot een onafhankelijke evaluatie van de effectiviteit van het MVO-beoordelingskader van de Nederlandse EKV-faciliteit.
- 2 Zorg ervoor dat kwijtscheldingen van exportkredietsschulden worden gefinancierd uit de inkomsten van de EKV-faciliteit en niet worden toegerekend aan de begroting voor ontwikkelingssamenwerking.
- 3 Wees meer transparant over de toekenning van subsidies en maak onderliggende documenten die betrekking hebben op MVO-voorwaarden (zoals rapportages) openbaar.

7. Vrede, veiligheid en ontwikkeling

Door Foundation Max van der Stoel en Cordaid

Foto: UNDP (creative commons: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.0>)

De Democratische Republiek Congo (DRC) is enorm rijk aan grondstoffen als tin, coltan en goud. De bewerking van deze grondstoffen levert multinationale ondernemingen flink wat geld op. Helaas wordt met de verkoop van deze zogenaamde conflictmineralen ook de gewapende strijd van rebellengroepen gefinancierd. Zij gebruiken de opbrengst van de handel om wapens te kopen en soldaten te rekruteren. De verkoop in Nederland en de EU van producten waarin conflictmineralen verwerkt zijn, verergert en verlengt het conflict in Congo.⁵⁸ Voor dit negatieve bijeffect is weinig aandacht.

Over het algemeen is er weinig aandacht voor de relatie tussen veiligheid en ontwikkeling in het Nederlandse en Europese handelsbeleid. Het belang van het in stand houden van de lucratieve defensie-industrie speelt daarbij een rol. Dat blijkt onder meer bij de export van wapenonderdelen. In 2013 leverde wapenexport de Nederlandse staat 964 miljoen euro op⁵⁹. Daarmee stond Nederland op de 14e plek van de grootste wapenexporteurs ter wereld.⁶⁰ Bovendien is de Rotterdamse Haven een van de grootste wapendoorvoerhavens ter wereld.

In het Nederlandse en Europese wapenexportbeleid moet een balans worden gevonden tussen moeilijk te verenigen doelstellingen. Enerzijds erkennen Europese regeringen het recht van staten om zich te verdedigen en dus te bewapenen, anderzijds erkent de EU dat die wapens niet terecht mogen komen in conflictgebieden of bij mensenrechtenschenders. Hoe sluit het beleid hierbij aan?

Wat is het huidige beleid?

Programma voor conflictpreventie

Al in 2001 nam de EU een ambitieus programma aan dat gericht was op conflictpreventie⁶¹. Eén van de doelstellingen was in te zetten op meer coherentie tussen beleidsterreinen, zoals defensie-, ontwikkelings- en handelsbeleid. Op die manier zouden de inspanningen op deze beleidsterreinen bijdragen aan het voorkomen van conflicten. Meer dan een decennium later lijkt er echter weinig terecht gekomen van deze doelstellingen. Zo is er te weinig aandacht voor de bevordering van vrede en veiligheid op het gebied van de handel in conflictmineralen, de wapenexport en de 3D-benadering (Defense, Diplomacy & Development).

Conflictmineralen: voorstel voor zelfcertificering

Een positieve ontwikkeling, na een recent bezoek van Minister Ploumen aan DRC, is de steun die is toegezegd aan 'conflictvrije mijnen'.⁶² Maar om het probleem werkelijk op te lossen is meer nodig. De Europese Commissie heeft in maart 2014 een voorstel gelanceerd om de handel in conflictmineralen een halt toe te roepen. Dit voorstel - waar Nederland zich achter heeft geschaard - omvat een plan voor zelfcertificering in de toeleveringsketen voor importeurs van tin, tantaal, wolfram en goud uit conflict- en hoogrisicogebieden. De kans dat bedrijven meewerken aan deze zelfcertificering is echter gering. In de praktijk zal dit voorstel de link tussen handel in mineralen en de gewapende strijd dan ook niet doorbreken.

Wapenexport: Europese criteria

Het Nederlandse wapenexportbeleid is sterk verweven met het Europese wapenexportbeleid. Of de export van wapens en wapencomponenten toegestaan is, moet worden getoetst aan het Europees Gemeenschappelijk Standpunt (EUGS)⁶³. Het EUGS gaat onder meer over informatie-uitwisseling, tussenhandel, doorvoer en eindbestemming. Er zijn acht criteria waaraan de wapenexport getoetst moet worden om te voorkomen dat wapens terecht komen in conflictgebieden en bijdragen aan de schending van mensenrechten. Vaak wordt echter bij vergunningverlening voor de export van wapens niet voldoende rekening gehouden met de gevolgen voor mensenrechten, terwijl dit onder het EUGS wel zou moeten gebeuren.

Nederlands defensie- en ontwikkelingsbeleid

De Nederlandse regering staat een 3D-benadering voor van Defense, Diplomacy & Development (tegenwoordig vaak 'geïntegreerde benadering' genoemd). In dat kader houdt de regering zich naast militaire missies ook bezig met de wederopbouw en stabilisatie van conflictgebieden. Toch krijgen de militaire en economische belangen meestal voorrang in het beleid. Er is weinig erkenning voor het politieke karakter van conflicten.

Zo was het Budget Internationale Veiligheid (BIV), onderdeel van het regeerakkoord van het Kabinet Rutte II, expliciet bedoeld voor activiteiten die veiligheid en ontwikkeling aan elkaar verbinden. Het budget was oorspronkelijk op de begroting van de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking geplaatst. Maar in het najaar van 2014 bleek dat het budget vanaf 2015 op het budget van het ministerie van Defensie staat. Hoewel Ministers Ploumen en Koenders nog steeds aan tafel zitten bij besluitvorming over het BIV - en het nog steeds getoetst moet worden aan ontwikkelingsrelevantie - lijkt een geïntegreerde benadering van conflicten naar de achtergrond te verdwijnen bij overheveling van het budget naar Defensie. Van de 250 miljoen euro per jaar voor het BIV mag 60 miljoen euro door de ministers van Buitenlandse Zaken en Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking worden ingevuld.

Daarnaast ontbreekt een recente beleidsvisie over fragiele gebieden en conflictsituaties⁶⁴ en wordt in 2015 45 miljoen euro bezuinigd⁶⁵ op Veiligheid en Rechtsorde, in plaats van te investeren in dit speerpunt. Nederland heeft zich de afgelopen periode vooral op het intensiveren van noodhulp toegelegd, maar investeert te weinig in structurele oplossingen die de grondoorzaken van conflicten aanpakken.

Wél is in november 2014 een update naar de Tweede Kamer gestuurd van de 'internationale veiligheidsstrategie'⁶⁶ van Nederland. Hierin is relatief veel aandacht voor de problematiek in fragiele landen als Mali en Afghanistan. Maar dit document stelt vooral de veiligheid van Nederland centraal, niet van de mensen die in onveiligheid en armoede leven in fragiele gebieden.

Wat zijn de incoherenties?

Conflictmineralen: geen sluitende EU-wetgeving

Er ligt op dit moment een voorstel van de Europese Commissie⁶⁷, om de link tussen grondstoffenwinning en de bijdrage aan conflicten te doorbreken. De Nederlandse regering is hier positief over en noemt het voorstel het meest doeltreffende middel om conflictmineralen tegen te gaan.⁶⁸ Het voorstel is echter door een brede coalitie van NGO's bekritiseerd⁶⁹ op vier belangrijke punten:

- Het voorstel heeft een vrijwillig karakter.
- Het voorstel richt zich alleen op de verantwoordelijkheid van importeurs.
- Slechts vier mineralen worden meegenomen in het voorstel.
- Het voorstel schiet tekort op het gebied van transparantie.

Zolang de EU geen sluitende wetgeving heeft die de handel in mineralen aan banden legt, stelt de EU rebellen en (para)militaire groeperingen in staat om door te gaan met hun destructieve activiteiten.

Wapenexport: Europees Gemeenschappelijk Standpunt is vrijblijvend

Het EUGS met betrekking tot wapenexport is te vrijblijvend.⁷⁰ Europese lidstaten, waaronder Nederland, weigeren hun wapenexport- en handelsbeleid uit handen te geven. Ze roepen op tot meer harmonisering van het wapenexportbeleid en minder regelgeving.⁷¹ Door het gebrek aan bindende regelgeving is de EUGS een wasen neus, waardoor het mogelijk blijft dat lidstaten zoals Nederland wapenvergunningen afgeven voor regeringen die mensenrechten schenden.⁷² Zo zijn er militaire middelen vanuit Nederland geëxporteerd naar landen zoals Bahrein en Egypte.⁷³

De Nederlandse regering legde verder een motie van de Tweede Kamer uit 2011 naast zich neer. In deze motie werd de regering opgeroepen geen wapens meer te leveren aan Saoedi-Arabië, omdat de autoritaire regering daar op grote schaal mensenrechten schond.⁷⁴ Terwijl alom bekend is dat Saoedi-Arabië nog altijd mensenrechten schendt, heeft Nederland in 2013 voor 1,81 miljoen euro aan onderdelen voor wapens, munitie en andere militaire middelen verkocht aan het land. Als de Nederlandse wapenexport naar Saoedi-Arabië getoetst zou worden aan de criteria van het EUGS, dan zou deze

de toetsing niet doorstaan. Ook was er veel kritiek op de wapendeal die voormalige Minister Timmermans van Buitenlandse Zaken met Indonesië sloot, waarmee 345 miljoen euro is verdiend.

Militaire kortetermijnaanpak mogelijk weer dominant

Hoewel het BIV en de 3D-benadering veiligheid en ontwikkeling op papier nader tot elkaar brengen, blijkt uit de praktijk dat verschillende belangen tot incoherent beleid leiden. De verschillende visies van actoren zijn de kern van dit probleem. Een rapport over de Nederlandse 3D-missie in Afghanistan⁷⁵ geeft een duidelijk voorbeeld hiervan: vanuit ontwikkelingssamenwerking werkt men met frames van 15 à 20 jaar. Tijdens de missie hielden NGO's zich bezig met het aanpakken van de grondoorzaken van het conflict en zochten daarmee naar langetermijnoplossingen. Militairen zijn meer gericht op kortetermijnstabilisatie, waaronder het beschermen van de eigen troepen, het opsporen van terroristen en het uitvoeren van quick impact ontwikkelingsprojecten. Militairen werken vaak met tijdframes van een half tot twee jaar.⁷⁶

Het risico bestaat dat de militaire kortetermijnaanpak weer dominant wordt nu het BIV overgeheveld is naar Defensie. De Nederlandse regering moet ontwikkeling niet uit het oog verliezen en erkennen dat alleen door structureel, duurzaam beleid conflicten werkelijk kunnen worden opgelost.

Wat zijn de conclusies?

Nederland en de Europese Unie zijn ambitieus over een geïntegreerd veiligheid- en ontwikkelingsbeleid. Maar om werkelijk vooruitgang te boeken, moet conflictpreventie en het bestrijden van de grondoorzaken van conflicten in alle beleidsterreinen die ontwikkelingslanden raken een belangrijke pijler zijn. Dat is nu niet het geval. Het veiligheidsbeleid is voornamelijk gericht op economische en militaire belangen op de korte termijn, terwijl het veel meer gericht zou moeten zijn op het verband tussen vrede, veiligheid en ontwikkeling op de lange termijn.

Het beleid rondom het voorkomen van de delving van conflictmineralen is voornamelijk gericht op de bescherming van de positie van bedrijven. En hoewel Nederland met de Leidraad Geïntegreerde Benadering, het Budget Internationale Veiligheid en de Internationale Veiligheidsstrategie hierin wel stappen heeft genomen, is

een omslag nog steeds nodig. Het beleid van vrede, veiligheid en ontwikkeling is in de praktijk nog onvoldoende geïntegreerd en als gevolg daarvan incoherent.

Wat bevelen wij aan?

- 1 Het is belangrijk dat Nederland binnen de EU inzet op bindende regelgeving rondom transparantie en due diligence bij de import van mineralen uit conflictgebieden, zodat de link tussen grondstofwinning en de voortdurende van conflict opgeheven wordt.
- 2 Wij roepen de Nederlandse regering, in het bijzonder Minister Koenders, op om de andere EU-lidstaten aan te moedigen om de toepassing van de criteria van het Gemeenschappelijk Standpunt transparant te maken.
- 3 Het is essentieel dat Minister Ploumen en Minister Koenders garanderen dat bij de aanvraag van vergunningen voor de export van wapens het mensenrechtencriterium vaker wordt toegepast. Nederland moet te allen tijde voorkomen dat wapens in handen komen van groepen die mensenrechten schenden.
- 4 Wanneer door Nederland militair wordt ingegrepen, dienen de betrokken ministeries (Buitenlandse Zaken, Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, Defensie, Veiligheid & Justitie) langetermijnontwikkeling, stabiliteit en bescherming van de burgerbevolking centraal stellen.

8. Klimaatverandering

Door Both ENDS en Hivos

Foto: Both ENDS

Ndèye Yacine Dieng verwerkt vis in de kustplaats Sendou in Senegal. Ze woont vlak aan het strand. De kustlijn daar verplaatst zich met gemiddeld twee meter per jaar landinwaarts. Hierdoor komen belangrijke toegangswegen en huizen onder water te staan en verzilten de bodem en het grondwater. Deze kusterosie wordt deels veroorzaakt door industriële ontwikkeling zoals zandwinning. In toenemende mate speelt ook klimaatverandering een rol^{77,78}.

De vorige burgemeester van Sendou heeft verder landinwaarts land beschikbaar gesteld aan de bevolking. Maar door de komst van twee kolengestookte energiecentrales wordt een dikke streep getrokken door deze oplossing. Een van de centrales wordt gefinancierd door de African Development Bank en de Nederlandse ontwikkelingsbank FMO^{79,80}.

Dit voorbeeld illustreert hoe Nederlands beleid kan uitpakken voor de vele mensen zoals Ndèye, die de gevolgen van klimaatverandering direct ondervinden. Mensen als zij hebben geen inspraak in investeringsbeslissingen, die negatief uitpakken voor hun mogelijkheden om zich aan te passen aan klimaatverandering. Bovendien worden schone vormen van energie niet ondersteund, waardoor kansen voor mitigatie (het verminderen van uitstoot van broeikasgassen) worden gemist. En dat in een land met de hoogste hoeveelheid zonneschijn op aarde...

Wat is het huidige beleid?

Nederland streeft ernaar om 1,2 miljard euro voor klimaat vrij te maken in 2020. Dit komt niet, zoals internationaal afgesproken⁸¹, boven op het ontwikkelingsgeld, het komt rechtstreeks uit het budget voor ontwikkelingssamenwerking.

De besteding van het Nederlandse klimaatgeld moet daarom wel bijdragen aan de ontwikkelingsdoelen. Zo staat in de klimaatsectie van het ontwikkelingsbeleid: “De allerarmsten, en binnen deze groep vooral de vrouwen, worden het eerst en het hardst geraakt. Mede daarom is het van belang dat Nederland bij het tegengaan van de gevolgen van klimaatverandering zich zoveel mogelijk richt op de lage- en lage-middeninkomenslanden.”

⁸² Specifieke aandacht voor vrouwen en het bereiken van de allerarmsten staan dus centraal in het klimaatbeleid. Zo maakt Nederland zich hard voor een focus op armoede en gender-gelijkheid. Dit gebeurt onder meer binnen het nieuwe multilaterale klimaatfonds, het Green Climate Fund.⁸³

Ook zet Nederland in op het integreren van klimaatoverwegingen en -risico's in al haar ontwikkelingsprogramma's, de zogenaamde mainstreaming⁸⁴ van klimaat.⁸⁵ Nederland heeft samen met de Amerikaanse president Obama verklaard geen publiek geld meer beschikbaar te stellen voor de bouw van kolencentrales in ontwikkelingslanden, behalve in uitzonderlijke gevallen.⁸⁶ Juist de armste landen met beperkte toegang tot energie, zoals Senegal, kunnen onder deze uitzonderingsregel vallen. Ook al hebben ze nog zoveel zonne-uren. Daarnaast is een belangrijke rol weggelegd voor de private sector in het beleid. Om het ontwikkelingsbudget niet totaal uit te putten, is afgesproken dat de helft van de Nederlandse 1,2 miljard euro door de private sector moet worden geïnvesteerd. Nederland zet daarom sterk in op het stimuleren van private investeringen in klimaat.

Wat zijn de incoherenties?

Steun aan fossiele brandstoffen blijft gehandhaafd
Aan de ene kant streeft Nederland naar het tegengaan van verdere uitstoot van fossiele brandstoffen. Aan

de andere kant blijft Nederland via de Internationale Financiële Instellingen (IFI's), FMO en exportkredietverzekeringen (EKV's) transacties van private bedrijven ondersteunen⁸⁷ die direct of indirect bijdragen aan verdere CO₂-uitstoot. In plaats van een directe focus op hernieuwbare energie, blijft in de praktijk steun beschikbaar voor tal van infrastructurele en scheepsbouwactiviteiten, in het bijzonder in de off-shore ontwikkeling van nieuwe olie- en gasvelden.

Ook heeft Minister Ploumen opgeroepen tot meer MVO-criteria in de steenkolenketen. Als dit leidt tot verregaande aanpassingen in de mensenrechten- en milieustandaarden in kolenmijnen is dit positief. Zeker als negatieve impacts in de kostprijs voor kolenenergie doorberekend worden. Wel moet ervoor worden gewaakt dat steun voor het 'Better Coal'-initiatief van energiebedrijven niet leidt tot het openhouden van goedkope, nieuwe kolencentrales ten koste van de ontwikkeling van duurdere, hernieuwbare energiebronnen.

Rol van private sector strijdig met belangen van allerarmsten

De private sector kan een belangrijke rol spelen in het tegengaan van klimaatverandering. Maar uit studies blijkt dat de interesse vanuit de private sector om te investeren in aanpassingen aan de gevolgen van klimaatverandering zeer gering is^{88,89}. Investeren in mitigatie ligt meer voor de hand, maar daarin gaan quick wins vaak vóór de belangen van lokale ontwikkeling. Denk aan investeringen in grootschalige dammen of agribusiness onder de noemer van climate smart agriculture. Dergelijke investeringen vergroten juist de kwetsbaarheid van mensen en het milieu en bereiken rurale arme gemeenschappen niet.

Dit risico van 'maladaptatie' wordt door de IPCC⁹⁰ in haar laatste rapport onderkend: armoede en ongelijkheid worden niet alleen vergroot door klimaatverandering zelf, maar ook door projecten die aanpassing aan of mitigatie van klimaatverandering als doel hebben⁹¹. Dit soort risico's wordt onvoldoende onderkend en bestreden. In de onderhandelingen rond bijvoorbeeld het Green Climate Fund (onder leiding van het ministerie van Financiën) wordt sterk ingezet op de rol van de private sector. Onduidelijk is echter hoe deze inzet gekoppeld is aan de bovenstaande ontwikkelingsdoelen en dus

hoe pro-poor de inzet van de private sector zal zijn. Het voorbeeld uit Senegal laat zien dat ontwikkeling vanuit de private sector strijdig kan zijn met het versterken van veerkrachtige gemeenschappen.

Nationale klimaatplannen niet aan basis van investeringen, standaarden onder druk

Sterke mensenrechten- en milieustandaarden (de zogenaamde Safeguards) zijn van belang om maladaptatie te voorkomen en aansluiting te vinden bij nationale klimaatplannen, zodat lokale prioriteiten de basis vormen voor private investeringen. De Safeguards van de Wereldbank, die op dit moment een van de hoogste standaarden bieden, staan echter onder druk. Nationale klimaatplannen vormen niet of onvoldoende de basis voor investeringsbeslissingen van de ontwikkelingsbank FMO en IFI's waar Nederland zeggenschap in heeft.

Klimaatgeld komt uit ontwikkelingsbudget

Het Nederlandse klimaatgeld is niet nieuw en additioneel aan het ontwikkelingsbudget, terwijl dit in internationaal verband wel is afgesproken. Bovendien is met name voor adaptatie wereldwijd veel te weinig geld beschikbaar. Wel wordt inmiddels op internationaal niveau (zoals in het Green Climate Fund) gestreefd naar een 50-50 balans tussen geld voor adaptatie en mitigatie.

Dat de besteding van klimaatgeld moet voldoen aan ontwikkelingsdoelen is op zich positief, maar Nederland schendt wel een internationale afspraak. Klimaatgeld wordt in mindering gebracht op het budget dat gebruikt wordt om mensen in ontwikkelingslanden te ondersteunen, die het minst aan de oorzaken van klimaatverandering hebben bijgedragen.

Ook betekent aandacht voor ontwikkeling in klimaat nog niet automatisch dat de allerarmsten bereikt worden. Voorwaarden hebben betrekking op welke categorie landen in aanmerking komen, maar de aandacht voor echte armoedebestrijding kan daarin verder uitgewerkt worden.

Onduidelijkheid over besteding klimaatgeld

Het is onduidelijk hoe het huidige Nederlandse klimaatbudget van naar schatting 340 miljoen euro tot stand is gekomen en waar het precies aan wordt besteed. Omdat

geen specifieke doelstellingen gekoppeld zijn aan het budget, kan niet worden verzekerd dat het Nederlandse klimaatgeld ten goede komt aan lokale gemeenschappen en gender-gelijkheid. Zo ontbreken doelstellingen die betrekking hebben op verbeterde toegang tot energie en klimaatbestendige landbouwpraktijken, beide relevant voor zowel klimaat en ontwikkeling. Verder zijn resultaten van klimaatprojecten die Nederlandse steun hebben ontvangen niet openbaar. Op die manier kan er geen maatschappelijke discussie op gang komen, niet in het zuiden en niet in Nederland.

Wat zijn de conclusies?

Er is nog veel nodig om coherentie te verzekeren binnen het Nederlandse klimaatbeleid en tussen het klimaat- en het ontwikkelingssamenwerkingsbeleid. Zo wordt de uitfasering van fossiele brandstoffen nog niet rigoureus genoeg toegepast. De integratie van klimaat in ontwikkelingssamenwerking is op zich een goede ontwikkeling. Maar dit betekent niet dat dit geld ook uit het budget voor ontwikkelingssamenwerking moet komen. Wel dienen klimaatoverwegingen in alle investeringen een rol te spelen om risico's te kunnen opvangen, maladaptatie tegen te gaan en mitigatie te bevorderen. Deze overwegingen worden echter niet of nauwelijks meegenomen bij EKV's of in ons IFI-beleid.

Wat bevelen wij aan?

Klimaat- en ontwikkelingsprojecten moeten vanaf de eerste stappen gedegen worden ontwikkeld waarbij zowel de klimaatkant als de ontwikkelingskant van het project goed moet worden uitgewerkt. In alle fases van ontwikkeling, planning, implementatie en evaluatie moeten beide elementen stevig vorm worden gegeven.

Daarom doen wij de volgende aanbevelingen:

- 1 Kondig een directe stop aan op steun aan alle grootschalige fossiele energie projecten (dus niet alleen kolen) via IFI's, EKV's en FMO. Stop ook de steun aan gerelateerde industrietakken, zoals olie- en gaspijpleidingen en opslagfaciliteiten. Zie goed toe op de bestedingen via het multilaterale kanaal en gebruik invloed om ook daar de omslag naar hernieuwbare energie te bewerkstelligen. Zet in op hernieuwbare energie als middel om ontwikkeling te bevorderen op het gebied van gezondheid, gender, onderwijs en economie.
- 2 Pas de integratie van klimaatoverwegingen en -risico's consequent toe in al het overheidsbeleid, inclusief de steun aan multilaterale instituties en de private sector. Voorkom maladaptatie en verdere CO₂-uitstoot door te pleiten voor sterke sociale, milieu- en klimaat-Safeguards bij IFI's, EKV's en FMO.
- 3 Implementeer de internationale afspraak om klimaatgeld nieuw en additioneel te maken. Zorg dat 50 procent van het klimaatgeld wordt besteed aan adaptatie.
- 4 Maak transparant hoe het klimaatgeld wordt besteed en hoe het voldoet aan de ontwikkelingsdoelstellingen van armoedebestrijding en gender-gelijkheid.

9. Voedselzekerheid

Door ActionAid, Cordaid, Icco en Both ENDS

Foto: ActionAid

CASE

Verdringing door schaalvergroting

Yeama Koroma uit Makeni in Sierra Leone is een boerin met twee kinderen. Toen bij haar dorp een grote suikerrietplantage werd aangelegd, is zij het land kwijtgeraakt waarop zij voedsel verbouwde voor haar gezin en de gemeenschap. Ondertussen zijn door toenemende schaarste de voedselprijzen omhoog gegaan, waardoor het nog moeilijker voor haar is geworden om aan voedsel te komen. De suikerrietplantage is medegefinancierd door de Nederlandse ontwikkelingsbank FMO en produceert onder meer biobrandstoffen voor de Europese markt⁹².

Voedselonzekerheid is een wereldwijd probleem dat samenhangt met zowel niet-duurzame productiesystemen als niet-duurzame consumptiepatronen, met alle gevolgen van dien voor mens en milieu. Boerinnen als Yeama krijgen te weinig aandacht van beleidsmakers en worden nu geconfronteerd met toenemende druk op land en water en met andere grootschalige ontwikkelingen waarover zij geen zeggenschap hebben. Dit terwijl 80 procent van het voedsel in ontwikkelingslanden wordt geproduceerd door kleinschalige boeren en in het bijzonder boerinnen.

Op dit moment lijden ruim 800 miljoen mensen honger⁹³, twee miljard mensen hebben tekort aan één of meerdere micronutriënten en anderhalf miljard mensen zijn te zwaar.⁹⁴ Wereldwijd wordt genoeg geproduceerd om iedereen van een volwaardige maaltijd te voorzien. Voedselonzekerheid als zodanig is een uiting van incoherentie van beleid.

Voedselzekerheid wordt bepaald door beschikbaarheid, toegang, gebruik en stabiliteit van de voedselvoorziening. Recht op voedsel is daarbij het uitgangspunt, met name voor achtergestelde en kwetsbare groepen. Landen als Nederland staan voor de uitdaging om een integraal voedselbeleid te ontwikkelen⁹⁵ met een systematische aanpak voor voedselzekerheid.

Wat is het huidige beleid?

Het Nederlandse voedselzekerheidsbeleid

Voedselzekerheid is één van de vier speerpunten van het Nederlands beleid voor 'hulp, handel en investeringen'⁹⁶ onder leiding van Minister Ploumen. Het is ook onderdeel van het internationaal landbouwbeleid van de Staatssecretaris van Economische Zaken, hoewel voedselzekerheid niet als één van de hoofddoelstellingen wordt benoemd⁹⁷. De inzet van Nederland voor 'wereldwijde voedselzekerheid' is gericht op "uitbanning van honger en ondervoeding, bevorderen inclusieve en duurzame groei in de agrarische sector en het realiseren van ecologisch houdbare voedselsystemen".⁹⁸ Omdat het gezamenlijke voedselzekerheidsbeleid voornamelijk gefinancierd wordt uit ODA middelen⁹⁹ zou het startpunt moeten zijn: Wie is er voedselonzeker? Dit zijn vaak de armen en andere kwetsbare groepen, veelal ook kleinschalige voedselproducenten die enorm veel potentieel hebben. Deze groep krijgt nu onvoldoende kansen.

De grote aandacht van het kabinet voor economische ontwikkeling, Nederlandse belangen en de rol van de private sector garandeert niet dat deze groep wordt bereikt en kan hun situatie zelfs verslechteren. De minister benadrukt dat, waar spanningen tussen private belangen en ontwikkelingsdoelen ontstaan, het kabinet een "heldere en weloverwogen keuze moet maken"¹⁰⁰. Het is echter onvoldoende duidelijk hoe deze afweging tussen de Nederlandse kennis en kunde op het gebied van energie-intensieve, externe-input afhankelijke, grootschalige landbouw, veehouderij en exportketens enerzijds en lokale voedselzekerheid, ecosystemen en de behoeften van kleinschalige boeren en boerinnen in ontwikkelingslanden anderzijds tot stand komt. Dit brengt een aantal belangrijke coherentievraagstukken met zich mee, zowel binnen het voedselzekerheidsbeleid als in het bredere landbouw-, investerings- en handelsbeleid.

Wat zijn de incoherenties?

Allereerst zijn er incoherenties binnen het voedselzekerheidsbeleid.

Eenzijdige focus op productieverhoging

Het Nederlandse voedselzekerheidsbeleid legt veel nadruk op productieverhoging en internationale agrocom-

modity ketens (koffie en cacao), terwijl de grootste mondiale uitdagingen liggen bij toegang tot nutriëntrijk voedsel en duurzame productie. Een uitwerking van het recht op voedsel ontbreekt. Kleinschalige boeren en boerinnen en lokale voedselmarkten kunnen een grote bijdrage leveren aan het verminderen van honger door inclusieve, efficiënte én ecologisch verantwoorde productie en vermarkting. Toch zijn zij in veel programma's niet de focus.¹⁰¹

Voedselzekerheidsbudget krimpt en lekt weg naar bedrijven

Het totale budget voor voedselzekerheid is de afgelopen jaren fors afgenomen (90 miljoen euro bezuiniging in 2014 en voor 2015 nogmaals een korting van 20 miljoen euro tot een totaal budget van ruim 300 miljoen euro ODA). Daarnaast is de financiering voor de private sector met nieuwe fondsen als het Dutch Good Growth Fund (DGGF) sterk toegenomen, zonder dat hier voorwaarden op het gebied van voedselzekerheid aan verbonden zijn.¹⁰² Een substantieel deel van het voedselzekerheidsbudget gaat naar private sectorinitiatieven en public private partnerships (PPP)¹⁰³, terwijl er nauwelijks bewijs is dat dit leidt tot meer voedselzekerheid op huishoudniveau¹⁰⁴.

Risico van landroof

Het bevorderen van private investeringen brengt kansen met zich mee, maar ook risico's voor rechten van lokale voedselproducenten¹⁰⁵. Staatssecretaris Dijkzma stelt: 'In Afrika liggen kansen voor het Nederlandse bedrijfsleven, vooral doordat daar de helft van het ongebruikte landbouwareaal (zo'n 200 miljoen hectare) in de wereld ligt.' Uitspraken als deze werken landroof in de hand. Er is namelijk maar weinig grond die niet gebruikt wordt door boerinnen, boeren, veehouders en pastoralisten (nomaden). Risico's voor huidige lokale landgebruikers en voedselzekerheid blijven zo buiten zicht.

Te sterke focus op agro-industriële landbouw

De Nederlandse overheid voert een actief beleid om de Topsector AgroFood te ondersteunen. Deze sector heeft echter een te sterke focus op het weinig duurzame 'business as usual'-model van de agro-industriële landbouw, waarbij afhankelijkheid gecreëerd wordt van externe inputs zoals bestrijdingsmiddelen, hybride zaden en kunstmest. Dit gaat ten koste van de aandacht voor meer duurzame en inclusieve alternatieven, zoals die

benadrukt worden door de International Assessment of Agricultural Knowledge, Science and Technology for Development (IAASTD) en de United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)¹⁰⁶.

Geen criteria voor duurzaam en inclusief beleid

Het Nederlandse beleid richt zich op duurzame intensivering van de voedselproductie door toepassing van efficiënte, zorgvuldige en klimaatslimme landbouwpraktijken. Er worden echter geen heldere criteria voor uitgewerkt. Zo ontbreken bijvoorbeeld in de Global Alliance on Climate Smart Agriculture (GACSA), waarbij Nederland in de lead is, transparantie en heldere sociale en milieunormen.^{107,108} Dit brengt het risico van greenwashing en verminderde accountability met zich mee. Eveneens belemmert dit een effectieve monitoring van de resultaten. Hierdoor ontbreken de garanties dat de voedselzekerheid van kwetsbare lokale gemeenschappen wordt gewaarborgd.

Dit punt is belangrijk omdat kleinschalige producenten zelf nauwelijks een stem hebben in ontwikkeling en uitvoering van beleid dat hen aangaat¹⁰⁹.

Naast de incoherenties binnen het voedselzekerheidsbeleid en met het landbouwbeleid is er ook gebrek aan coherentie met kabinetsbeleid op het gebied van klimaat, energie, handel en investeringen.

Nederland en Europa spelen een grote rol in het gebruik, de import en de doorvoer van landbouwproducten wereldwijd. Ze hebben daarmee een belangrijke invloed op water, land, (agro)biodiversiteit, bodemvruchtbaarheid en voedselzekerheid elders. Het kabinet zou met het beleid op het gebied van handel, investeringen, landbouw, klimaat en energie hiervoor meer verantwoordelijkheid moeten nemen. Zo stimuleert het Europese Hernieuwbare Energiebeleid het gebruik van biobrandstoffen uit landbouwgewassen, die direct of indirect (via het landgebruik) concurreren met gewassen voor voedselconsumptie. Sociale criteria ontbreken en formele impact assessments bieden weinig inzicht in effecten op lokale voedselzekerheid¹¹⁰. Handels- en investeringsverdragen beperken bovendien de beleidsruimte van overheden om een adequaat voedselzekerheidsbeleid en duurzame en participatieve landgebruiksplanning te voeren en het recht op voedsel te realiseren¹¹¹. Op deze kwesties wordt nauwelijks gemonitord en er bestaat geen systematische aanpak om dit tegen te gaan.

Wat zijn de conclusies?

Welke stappen worden ondernomen om de incoherenties op te heffen?

De Tweede Kamer onderhoudt Minister Ploumen regelmatig over het voedselzekerheidsbeleid. De minister erkent het recht op voedsel en benadrukt de noodzaak van grotere aandacht voor kleinschalige producenten, in het bijzonder vrouwen¹¹². Ook zet de minister sterk in op landrechten en het tegengaan van landroof, onder meer door steun voor internationale richtlijnen (Voluntary Guidelines on Responsible Governance of Land Tenure¹¹³) en dialoog met de private sector (financieringsinstellingen).

Verder sturen de minister van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking en de staatssecretaris van Economische Zaken aan op overleg en afstemming tussen beide departementen, zoals in de gezamenlijke beleidsbrief van 18 november 2014¹¹⁴. Positief is dat hierin de uitdagingen als ongelijkheid, klimaatverandering, druk op hulpbronnen en noodzaak tot inclusief beleid én coherentie genoemd worden. Ook wordt gesteld dat de impact van handelsbeleid op voedselzekerheid zal worden onderzocht en dat gender-gerelateerde kansen en knelpunten zoveel mogelijk zullen worden aangeprepen en aangepakt.

Met de ministeries van Infrastructuur & Milieu en Economische Zaken is er afstemming over biobrandstofbeleid, waarbij steeds meer aandacht is gekomen voor de gevolgen voor landrechten en voedselzekerheid.¹¹⁵ Nederland heeft daarmee haar steun uitgesproken voor een plafond op biobrandstoffen uit voedselgewassen.

Zijn deze stappen voldoende?

Hoewel een aantal goede stappen wordt ondernomen om de incoherenties in het voedselzekerheidsbeleid op te heffen, is de formulering en uitwerking ervan vaak onduidelijk. Er worden te weinig harde keuzes gemaakt over doelgroep en focus van beleid, ontwikkelingsmodellen en meetbare resultaten. Een expliciete keuze voor de allerarmsten en voor het milieu ontbreekt als uitgangspunt voor inclusiviteit en duurzaamheid in beleid, praktijk en monitoring. Verder is er geen implementatieplan voor de richtlijnen van de Voedsel en Landbouworganisatie van de VN (FAO) over het Recht op Voedsel. Net als de Voluntary Guidelines on Responsible Governance of

Land Tenure zijn ze nog niet tot voorwaarde verheven voor overheidsinitiatieven en investeringen, zoals die bijvoorbeeld via de GACSA gepromoot worden.

Gevolg hiervan is dat verschillende initiatieven in lijn te gaan tegen gedane afspraken over kleinschalige boeren en boerinnen, ongelijkheid en duurzaamheid en daarmee tegen voedselzekerheid. Aandacht voor machtsvraagstukken en het belang van lokale en regionale voedselmarkten ontbreekt. Er is nauwelijks oog voor de samenhang tussen productie- en consumptiepatronen in het Noorden enerzijds en de wereldwijde problematiek van voedselonzeekerheid, biodiversiteit en klimaat anderzijds. Een recent WRR-advies wijst ook op het gebrek aan integraal voedselbeleid dat verschillende sectoren met elkaar verbindt in de noodzaak tot meer duurzame productie en consumptie.

Wat bevelen wij aan?

Voedselzekerheid is terecht een belangrijke prioriteit voor de Nederlandse overheid. Om voedselzekerheid te realiseren moet gebrek aan coherentie binnen het voedselzekerheids- en bredere kabinetsbeleid worden aangepakt.

- 1 Stel als Nederlandse regering het 'Recht op Voedsel' centraal. Focus op hen die het meest voedselonzeeker zijn, dat wil zeggen: de armsten en dan met name de vrouwen¹¹⁶. Betrek hen bij beleidsvorming. Vertaal dit beleid naar de praktijk en toets alle beleid, in het bijzonder de bovengenoemde beleids terreinen en initiatieven, op de gevolgen voor deze doelgroepen en hun voedselzekerheid.
- 2 Geef prioriteit aan lokale en regionale voedselsystemen en aan kleinschalige producenten en ontwikkel een visie op onderliggende (machts)problemen. Versterk het sociaal en menselijk kapitaal en respecteer de rechten van kleinschalige producenten. Creëer een enabling environment voor duurzame productie en vermarkting. Geef uitvoering aan de richtlijnen van de FAO en de CFS (Committee for World Food Security) voor voedsel en landrechten en ondersteun, onder andere via de ambassades, overheden bij het opzetten van multi-stakeholderdialogen over de implementatie.

- 3 Zorg dat het handels- en investeringsbeleid de belangen van armen en kleinschalige landbouwers, landarbeiders, veehouders, vissers en bosbouwers niet ondermijnt¹¹⁷. Pak de drivers van land- en waterroof aan, onder meer door het uitfasen van biobrandstoftargets.
- 4 Garandeer maatschappelijk verantwoord ondernemen van Nederlandse bedrijven en betrokkenheid bij investeringen. Dit vereist garanties voor en transparantie over mensenrechten, due diligence, het principe van Free Prior and Informed Consent en het naleven van richtlijnen voor recht op voedsel en land.
- 5 Stimuleer het duurzame en efficiënte gebruik van land, water, bodemvruchtbaarheid en (agro)biodiversiteit. Bevorder co-creatie tussen producenten, bedrijven, kennisinstituten en maatschappelijke organisaties en ondersteun kleinschalige boeren en boerinnen met kennis en kunde. Dit kan onder meer door agro-ecologie en focus op lokale en regionale markten.
- 6 Ontwikkel een integraal voedselbeleid, voorbij de grenzen van sectoren, dat de koppeling maakt tussen duurzame productie en duurzame consumptie in zowel Noord als Zuid, gebaseerd op een voedselsysteem waarin mensenrechten centraal staan.

10. Migratie en ontwikkeling

Door Foundation Max van der Stoel en Wemos

Foto: Karen Kasmauski/MCHIP

CASE

Triple win

Migranten die terug willen naar hun land van herkomst, kunnen dat doen met de garantie dat ze in de toekomst weer naar de Europese Unie of Nederland kunnen terugkeren. Dat is het idee van circulaire migratie. Circulaire migratie kan de EU helpen tijdelijke arbeidstekorten op te vullen. Tegelijkertijd helpt het geld dat migranten overmaken naar hun thuisland de herkomstlanden vooruit. Ook kunnen migranten kennis en ervaring die ze hier opdoen inzetten in hun thuisland. Een triple win situatie dus.

Circulaire migratie van arbeidsmigranten¹¹⁸ wordt gezien als één van de instrumenten die een positieve impact kunnen hebben op ontwikkeling. Toch is Nederland geen groot voorstander van circulaire migratie. Nederland zet in het huidige migratie- en ontwikkelingsbeleid vooral in op duurzame terugkeer. Om het tij te keren, zou een sterk ontwikkelingsperspectief prioriteit moeten hebben binnen het migratiebeleid.

Wat is het huidige beleid?

Al in 2008 publiceerden de toenmalige minister voor Ontwikkelingssamenwerking en de staatssecretaris van Justitie gezamenlijk de beleidsnotitie 'Internationale Migratie en Ontwikkeling'. Deze beleidsnotitie erkent dat migranten zowel in bestemmingslanden als in herkomstlanden een potentiële bron van ontwikkeling zijn. Herkomstlanden zijn niet alleen gebaat bij het geld dat migranten naar huis sturen, maar ook bij hun competenties en netwerken voor sociaal-economische en politieke ontwikkeling.¹¹⁹ In de beleidsnotitie was het stimuleren van circulaire migratie dan ook één van de zes beleidsprioriteiten waarop de Nederlandse regering zou inzetten.

Op het moment van schrijven is de regering bezig met een nieuwe nota voor migratie- en ontwikkelingsbeleid. In hun brief aan de Tweede Kamer schetsten Minister Ploumen en Staatssecretaris Teeven van Justitie de eerste contouren van dit beleid.¹²⁰ Uit de brief blijkt dat het idee van circulaire migratie als instrument ter bevordering van de ontwikkeling van ontwikkelingslanden van de agenda verdwenen is. Nederland is geen voorstander van circulaire zuid-noordmigratie. De regering houdt eerder arbeidsmigranten uit derde landen tegen, dan dat ze zich inzet voor migratie als instrument voor de ontwikkeling van herkomstlanden.

Wel ondersteunt Nederland via de Internationale Organisatie voor Migratie de tijdelijke inzet van diaspora via Temporary Return of Qualified Nationals III (TRQN III).¹²¹ Het belangrijkste doel van dit project is om tijdelijke terugkeer van professionals, die in de EU wonen, te faciliteren en zo bij te dragen aan de capaciteitsversterking van lokale instituties. Dit heeft ertoe geleid dat het belang van circulaire migratie hoger op de nationale politieke agenda in een land als Ghana staat. Het gaat hier om hoogopgeleide migranten die in Nederland (of een ander Europees land) wonen en tijdelijk terugkeren.

In Nederland is echter maar weinig aandacht voor het ontwikkelingsaspect van migratie. Dit komt mede door de contrasterende belangen van de verschillende ministeries die met migratie en ontwikkeling te maken hebben. De politieke agenda over arbeidsmigratie wordt voornamelijk bepaald door het perspectief van het

ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Dit ministerie is van mening dat de prioriteit dient te liggen bij arbeidsmigranten uit de EU en omliggende landen. Als deze niet beschikbaar zijn, mogen hoogopgeleide migranten van buiten de EU geworven worden. Dat is vooral in het Nederlands belang, omdat de Nederlandse kenniseconomie baat heeft bij talenten uit ontwikkelingslanden. Lageropgeleide migranten krijgen weinig tot geen kans (uitgezonderd de sectoren waarin tekorten zijn). Daardoor is het voor deze groep migranten bijna onmogelijk op een legale manier de EU binnen te komen. Met alle gevolgen van illegale immigratie van dien.

Wat zijn de incoherenties?

Selectieve verwelkoming van (hoogopgeleide) arbeiders

Een studie van de Inspectie Ontwikkelingssamenwerking en Beleidsevaluatie (IOB) in Ghana (mei 2014¹²²) laat zien dat de Europese en Nederlandse migratiepolitiek een significant negatief effect heeft op de ontwikkeling van dit land. Hoogopgeleide Ghanezen die naar het buitenland vertrekken veroorzaken een brain drain voor Ghana. Bovendien kost iedere geëmigreerde hoogopgeleide migrant Ghana 12.000 dollar per jaar. Weliswaar sturen deze migranten geld naar huis, maar dat is gemiddeld slechts 4.000 dollar per jaar. De kosten zijn dus drie keer zo hoog. Vooral artsen en verpleegkundigen verlaten het land. "De EU profiteert van deze uiterst productieve mensen zonder de rekening voor hun onderwijs te betalen", concludeert het IOB.

Gebrek aan visie op migratie als instrument voor ontwikkeling

In de praktijk wordt vooral ingezet op het zogenaamde 'duurzame' terugkeerbeleid. Dit wordt bevestigd in de recente regeringsbrief van Minister Ploumen en Staatssecretaris Teeven, waarin opvang in de regio bestempeld wordt als belangrijkste beleidsprioriteit.¹²³ Het Nederlandse beleid is voornamelijk gericht op het bevorderen van vrijwillige terugkeer en duurzame herintegratie. Circulaire migratie is van de agenda verdwenen.

De Wereldgezondheidsorganisatie ziet in circulaire migratie juist de oplossing als het bijvoorbeeld gaat om het wereldwijd tekort aan zorgpersoneel. Dat blijkt uit haar WHO Global Code of Practice on the International

Recruitment of Health Personnel¹²⁴ (WHO CoP), een gedragscode voor het internationaal werven van zorgpersoneel. De minister van Volksgezondheid Welzijn en Sport heeft de WHO CoP ondertekend, zonder dat dit leidt tot het beoogde resultaat. Het bevorderen van een mondiaal verantwoord en duurzaam zorgpersoneelsbeleid zoals beschreven in de WHO CoP, vergt een intersectorale benadering en samenwerking tussen de verschillende betrokkenen. In de praktijk gebeurt dat nauwelijks, waardoor de gedragscode niet het effect heeft dat het beoogt.

Conditionaliteit in de relatie met ontwikkelingslanden

Landen die constructief met Nederland samenwerken aan de terugkeer van migranten, kunnen rekenen op steun op het bredere terrein van migratie. Als landen van herkomst echter niet of onvoldoende meewerken aan de terugkeer van hun eigen onderdanen, kan dit consequenties hebben voor de bilaterale samenwerking met deze landen.¹²⁵ Zo krijgen inwoners van ontwikkelingslanden makkelijker een visum als de landen waar ze vandaan komen hun grenzen beter bewaken. Deze conditionaliteit werd bijvoorbeeld toegepast in september 2012, toen de Nederlandse overheid besloot de officiële ontwikkelingshulp aan Ghana met 10 miljoen euro te korten vanwege een gebrek aan samenwerking op het gebied van migratie.¹²⁶

Het gebruik van conditionaliteit als instrument is incoherent met de Europese aanpak. De Europese Commissie is een tegenstander van het gebruik van conditionaliteit en baseert haar bestuurlijke aanpak van migratie en ontwikkeling op dialoog en positieve prikkels. Dit staat lijnrecht tegenover het besluit van het huidige kabinet om de mogelijkheid tot conditionaliteit te hanteren in de relatie met landen van herkomst.

Wat zijn de conclusies?

Sinds 2004 zet de EU in op het bevorderen van coherentie tussen ontwikkelingssamenwerking en migratiebeleid. Ook Nederland benadrukt het belang van een geïntegreerde aanpak van migratie- en ontwikkelingssamenwerking. Maar in de praktijk richt Nederland zich voornamelijk op duurzame terugkeer en het aantrekken van hoogopgeleide migranten. Laagopgeleide migranten krijgen maar weinig kans de EU en daarmee ook Nederland binnen te komen. Dat heeft weinig met duur-

zame ontwikkeling te maken, maar meer met een beperkte visie op veiligheid en op eigenbelang.

Wat bevelen wij aan?

Aan het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

- 1 Onderzoek de mogelijkheden om tijdelijke arbeidsmigranten hun opgebouwde sociale zekerheden en pensioenrechten mee te laten nemen naar hun thuisland.

Aan de ministeries van Buitenlandse Zaken, Justitie en Veiligheid, en Sociale Zaken en Werkgelegenheid

- 2 Zet in op een migratiebeleid dat niet alleen ten gunste komt van Nederland (en de EU), maar ook voordelig is voor ontwikkelingslanden en voor de migranten zelf.

Aan het ministerie van Buitenlandse Zaken

- 3 Neem geen voorwaarden op in het migratiebeleid waarmee op ontwikkelingssamenwerking gekort kan worden, wanneer een land niet voldoet aan het opnemen van haar onderdanen.
- 4 Verricht onderzoek naar manieren waarop herkomstlanden optimaal kunnen profiteren van migratie van hun zorgpersoneel bijvoorbeeld (zoals circulaire migratie, uitwisselingsprogramma's van zorgpersoneel en institutionele samenwerking), bijvoorbeeld door het succesvolle TRQN III-programma verder uit te bouwen.

Aan de ministeries van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Buitenlandse Zaken, Justitie en Veiligheid, en Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

- 5 Werk samen aan een intersectorale benadering voor de volledige implementatie van de WHO CoP.

II De weg vooruit

Door Paul Engel en Jeske van Seters (ECDPM) en Niels Keijzer (DIE)

De verschillende thematische hoofdstukken in dit rapport illustreren hoe ingrijpend, politiek en urgent beleidscoherentie voor ontwikkeling is, als we ons ten doel stellen de ontwikkelingskansen van de allerarmsten en meest kwetsbare groepen effectief te vergroten. Incoherentie leidt tot het frustreren van kansen voor hen die ze het meest nodig hebben. Ook laten de hoofdstukken overtuigend zien dat sinds het begin van deze eeuw aanzienlijke vooruitgang is geboekt, met name door Nederland dat zich met een klein aantal andere Europese landen tot de kopgroep mag rekenen. Wat is bereikt kan echter niet meer dan een tussenstadium zijn. De agenda van beleidscoherentie voor ontwikkeling (BCO) gaat in essentie over de fundamentele en blijvende 'ontschotting' van ontwikkelingssamenwerking en het streven naar een situatie waarbij inclusieve, duurzame ontwikkeling een fundamentele doelstelling is in alle aspecten van het Nederlands, Europees en internationaal beleid.

Minister Ploumen pakt BCO aan op de manier die het verdient: als politieke uitdaging voor de hele regering en Europa. Zij richt zich niet alleen op handel en ontwikkeling, ook in Europa, maar werkt binnen het kabinet met diverse ministers samen om concrete maatregelen te nemen op verschillende beleidsterreinen om internationale ontwikkelingsdoelen na te streven. En, nog belangrijker, zij betreft andere Nederlandse belanghebbenden, regeringen en betrokkenen in ontwikkelingslanden om samen tot integrale oplossingen te komen. Zie haar proactieve en geëngageerde optreden op het gebied van belastingverdragen en de arbeidsomstandigheden van textielproducenten in Bangladesh.

Tegelijkertijd maken de verschillende hoofdstukken ook duidelijk dat er, ondanks de geboekte voor-

uitgang, nog veel te doen is. BCO mag dan min of meer geaccepteerd zijn als voorwaarde voor effectieve internationale samenwerking, dit betekent niet dat voor elke situatie de juiste oplossingen al voor handen zijn. Noch dat iedereen op alle terreinen al helder voor ogen heeft, of zelfs wil hebben, hoe het eigenbelang te verzoenen met het belang van de allerarmsten en meest kwetsbare groepen in ontwikkelingslanden.

Naast lof, rijzen er dus vragen. Wat is er nodig om de volgende stappen te zetten? Doet de minister genoeg om haar meer klassieke 'hulpministerie' om te vormen tot een ministerie van Internationale Samenwerking dat coherentievragen effectief kan aanpakken? Haar voorgangers hebben initiatieven ondernomen om hiervoor capaciteit op het ministerie vrij te maken, zodat de minister systematisch ondersteund kan worden in deze politieke rol. De huidige minister lijkt hierin terughoudend, wat risico's met zich meebrengt. Het zou kunnen dat de minister te weinig kan anticiperen op situaties waarin beleidscoherentie in het geding is en te weinig ondersteuning krijgt om effectief in te grijpen waar dat nodig is om coherentie te waarborgen. Verder kan het zijn dat haar inspanningen te weinig verankerd worden in de dagelijkse gang van zaken van haar ministerie, waardoor de opgebouwde capaciteit onder een mogelijk minder toegewijde opvolger zou kunnen verwateren.

Wat betekent dit voor de toekomst?

Allereerst is er werk aan de winkel voor de Nederlandse overheid. Dit houdt in: een verdere intensivering van de rol van Nederland in Europa, in internationale instellingen en de Verenigde Naties om BCO praktisch te verankeren als standaard voor

effectieve internationale samenwerking. Het ministerie heeft in recente jaren bijgedragen aan de discussie over het beter kunnen meten van de effecten van BCO. Dit vormt ook een stevige uitdaging voor Nederlandse onderzoeksinstituten: hoe kun je de effecten van Nederlands of Europees beleid op het bereiken van ontwikkelingsdoelen in partnerlanden in kaart brengen en houden? De onafhankelijke evaluatiedienst IOB heeft hiertoe al eerste pilotstudies uitgevoerd. De minister zal zich hopelijk blijven inzetten voor het verder ontwikkelen en verbreden van het bereik van dit soort studies en zich inspannen om haar Europese collega's ertoe te bewegen ook dergelijke studies te doen.

Maar ook voor de niet-gouvernementele organisaties die opkomen voor de belangen van de armste en meest kwetsbare groepen van de samenleving is er een belangrijke rol weggelegd. Als we één les hebben geleerd gedurende de afgelopen decennia, dan is het dat de verbetering van de BCO stukt als er onvoldoende aandacht voor is in de samenleving. Er moet een actieve lobby zijn die zich opwerpt als 'hoeder' van diegenen in ontwikkelingslanden die het meest te lijden hebben onder de incoherentie van ons beleid. En er moet actief informatie worden aangedragen over de effecten, negatief of positief, van Nederlands en Europees beleid.

Ten slotte: er is ook werk aan de winkel voor het Nederlandse bedrijfsleven dat steeds meer interesse toont om in ontwikkelingslanden en regio's te investeren. Hierbij groeit het besef dat bijdragen aan ontwikkelingsdoelen ook het bedrijfsbelang ten goede kan komen, maar ook dat business for development iets anders is dan business as usual in ontwikkelingslanden. Voor het tegelijkertijd dienen van bedrijfsdoelen en ontwikkelingsdoelen zijn aangepaste verdienmodellen nodig, die verder gaan dan maatschappelijk verantwoord ondernemen. Hierbij valt veel te leren van ondernemers die hierin zijn voorgegaan, maar zeker ook van de innovatieve, sociale ondernemers die nieuwe wegen hebben gevonden om kansen te creëren voor de meest kwetsbaren.

Naar een nieuwe, mondiale ontwikkelingsagenda

In het kader van de agenda van Duurzame Ontwikkelingsdoelen die in de maak is in de Verenigde Naties heeft beleidscoherentie nog een verdergaande betekenis. Deze nieuwe, universele ontwikkelingsagenda richt zich op mondiale uitdagingen waaraan ieder land, Noord en Zuid, Oost en West, vanuit de eigen situatie en verantwoordelijkheid zijn steentje dient bij te dragen. Hierbij worden alle relevante beleidsterreinen betrokken en gaat het niet alleen om buitenlands of ontwikkelingsbeleid. Wederzijds zullen landen elkaar de maat nemen of ieder wel naar vermogen bijdraagt en of de effecten van afspraken op diverse beleidsterreinen elkaar wederzijds versterken of niet.

Bovendien gaat deze ambitieuze agenda naar verwachting de 'hulp' ver voorbij. Voor de financiering moeten eigen middelen van elk land, internationale publieke middelen en private investeringen worden gemobiliseerd. ODA maakt slechts een klein gedeelte van de totaal benodigde financiering uit. Het aantal actoren dat zich actief gaat bezighouden met de financiering ervan, stijgt dan ook exponentieel. Ook hier moet iedereen elkaar de maat nemen of middelen doelgericht en effectief worden ingezet. Reden genoeg om ervoor te ijveren dat BCO als standaard voor effectieve internationale samenwerking ook een centrale rol speelt in de uitvoering van deze nieuwe, mondiale beleidsagenda.

Bronnen

Voorwoord

- 1 The European Centre for Development Policy Management (ECDPM)

Samenvatting

- 2 AIV-advies no. 80 "Ongelijke werelden: Armoede, groei, ongelijkheid en de rol van internationale samenwerking." (september 2012)

Inleiding

- 3 Concord rapport "Spotlight on EU policy coherence for development – the real life impact of EU policies on the poor" (2013): <http://www.concordeurope.org/publications/item/259-spotlight-on-eu-policy-coherence-for-development>
- 4 Toespraak van Minister Ploumen op de Afrikadag van 17 november 2012: <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/toespraken/2012/11/17/speech-op-de-afrikadag-van-de-evert-vermeer-stichting.html>

Verankering van Beleidscoherentie voor Ontwikkeling in de Europese Unie

- 5 "De Europese consensus – inzake ontwikkeling" (juni 2006): https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/publication-the-european-consensus-on-development-200606_nl.pdf
- 6 "Speech by President Juncker at the Opening Ceremony of the European Year for Development 2015" (9 januari 2015): http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-15-3100_de.htm

Institutionele verankering van beleidscoherentie in Nederland

- 7 OECD "Netherlands: Development Assistance Committee Peer Review" (2006): <http://www.oecd.org/dac/peer-reviews/37531015.pdf>
- 8 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) -nota "Minder pretentie, meer ambitie - ontwikkelingshulp die verschil maakt" (2010): http://www.wrr.nl/fileadmin/nl/publicaties/PDF-Rapporten/Minder_pretentie_meer_ambitie.pdf
- 9 Beleidsnotitie "De ontwikkelingsdimensie van prioritaire internationale publieke goederen" (oktober 2011) p. 19: <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/notas/2011/11/04/beleidsnotitie-de-ontwikkelingsdimensie-van-prioritaire-internationale-publieke-goederen.html>
- 10 Idem.
- 11 Naar voorbeeld van de Europese Commissie, European Union External Action Service (EEAS)
- 12 "Beleid ten aanzien van ontwikkelingssamenwerking" motie van het lid El Fassed (01 juni 2011): <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32605-10.html>
- 13 Beleidsnota Minister Ploumen "Wat de wereld verdient" (05 april 2013) p. 17: <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/notas/2013/04/05/wat-de-wereld-verdient-een-nieuwe-agenda-voor-hulp-handel-en-investeringen.html>
- 14 Kamerbrief over pilot coherentierapportages in Bangladesh en Ghana (22 oktober 2013): <http://www.rijksoverheid.nl/ministeries/bz/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2013/10/22/kamerbrief-over-pilot-coherentierapportages-in-bangladesh-en-ghana.html>
- 15 IOB – IOB Studie Nieuwsbrief # 14 04 – Coherentie van beleid: resultaten van een pilot (01 juni 2014): <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/publicaties/2014/07/24/iob-iob-studie-nieuwsbrief-14-04-coherentie-van-beleid-resultaten-van-een-pilot.html>
- 16 Kamerbrief over pilot coherentierapportages in Bangladesh en Ghana (22 oktober 2013): <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2013/10/22/kamerbrief-over-pilot-coherentierapportages-in-bangladesh-en-ghana.html>
- 17 "Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (V) voor het jaar 2011" motie van het lid Ferrier (08 december 2010): <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32500-V-35.html>
- 18 Kamerbrief met EU voortgangsrapportage Beleidscoherentie voor Ontwikkeling 2011 (13 april 2012): <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2012/04/13/kamerbrief-met-eu-voortgangsrapportage-beleidscoherentie-voor-ontwikkeling-2011.html>
- 19 Kamerstuk 21501-02, nummer 1312) (13 december 2013): <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-02-1312>
- 20 <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2012/04/13/kamerbrief-met-eu-voortgangsrapportage-beleidscoherentie-voor-ontwikkeling-2011.html>
- 21 Idem
- 22 CONCORD "The European Commission's Impact Assessments continue to disregard Developing Countries" (18 september 2013): http://www.concordeurope.org/images/The_European_Commissions_Impact_Assessments_continue_to_disregard_Developing_Countries.pdf
- 23 Naar voorbeeld van de Europese Commissie, European Union External Action Service (EEAS).

Belasting en Ontwikkeling

- 24 Tax Justice Nederland bestaat uit de volgende organisaties: Oxfam Novib, Oikos, SOMO, Cordaid, Both Ends, Max van der Stoel Foundation, Transnational Institute, Action Aid en ICCO Coöperatie.
- 25 ActionAid "Sweet Nothings - The human cost of a British sugar giant avoiding taxes in southern Africa" (februari 2013) www.actionaid.org.uk/sites/default/files/publications/sweet_nothings.pdf
- 26 idem
- 27 Capital Flight Report "Hidden profits: The EU's role in supporting an unjust global tax system 2014" (2014): <http://eurodad.org/files/pdf/54625c62ebbc.pdf>
- 28 IBFD "Onderzoek belastingverdragen met ontwikkelingslanden" (2013) p. 21: <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/brieven/2013/08/30/onderzoek-belastingverdragen.html>
- 29 Francis Weyzig, Universiteit Utrecht "Evaluation issues in financing for development. Analysing effects of Dutch corporate tax policy on developing countries" (november 2013)
- 30 Capital Flight Report "Hidden profits: The EU's role in supporting an unjust global tax system 2014" (2014): <http://eurodad.org/files/pdf/54625c62ebbc.pdf>
- 31 Vragen van het lid Merkies (SP) aan de Staatssecretaris van Financiën over "Belastingontwijking door multinationals" (07 november 2014)
- 32 IMF 2014 Spill Over Report "IMF Multilateral Policy Issues Report" (29 juli 2014): <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2014/062514.pdf>
- 33 Ministerie van Financiën "Kabinetsreactie op SEO-rapport Overige Financiële Instellingen en IBFD-rapport ontwikkelingslanden" (30 augustus 2013): <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2013/08/30/kabinetsreactie-op-seo-rapport-overige-financiele-instellingen-en-ibfd-rapport-ontwikkelingslanden.html>
- 34 Kamerbrief versterking belastingdiensten in ontwikkelingslanden (19 september 2014)
- 35 IMF Policy Paper "Spillovers in International Corporate Taxation" (09 mei 2014): <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2014/050914.pdf>
- 36 Volkskrant "Oekraïense elite volgt de Nederlandse belastingroute" (14 februari 2014); Volkskrant "Ook zoon Janoekovitsj sluisde vermogen weg via Nederlandse belastingroute" (25 februari 2014) en Bloomberg (5 mei 2014): <http://www.bloomberg.com/news/2014-05-05/russia-knows-europe-sanctions-ineffective-with-tax-havens.html>
- 37 NFIA "Why invest in Holland?" (2014): http://www.nfia.nl/images/shared/downloads/WiH_fiscal_Feb2014.pdf

Economic Partnership Agreements

- 38 Zie: <http://www.abcburkina.net/en/nos-dossiers/vu-au-sud-vu-du-sud/501-238-pour-nous-eleveurs-il-ny-a-pas-de-vie-sans-lait>
- 39 CFA is de munteenheid van 14 landen in West-Afrika
- 40 European Commission "Trade and Development in a nutshell" (19 november 2014): <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/development/>
- 41 Kamerbrief Economische Partnerschapsakkoorden (EPA's) (16 mei 2013): <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2013/05/16/kamerbrief-economische-partnerschapsakkoorden-epa-s.html>
- 42 "The Food Security Thematic Programme (FSTP)" (13 februari 2015): http://ec.europa.eu/europeaid/sectors/food-and-agriculture/food-and-nutrition-security/food-security-thematic-programme-fstp_en
- 43 Beleidsnota "Wat de wereld verdient: Een nieuwe agenda voor hulp, handel en investeringen" (5 april 2013): <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/notas/2013/04/05/wat-de-wereld-verdient-een-nieuwe-agenda-voor-hulp-handel-en-investeringen.html>
- 44 South Centre "Analytical Note, June 2012" (juni 2012): <http://www.southcentre.int/analytical-note-june-2012/>
- 45 World Bank Africa Region Working Paper Series Number 103 "ECOWAS – Fiscal Revenue Implications of the Prospective Economic Partnership Agreement with the EU" (April 2007): <http://www.worldbank.org/afr/wps/wp103.pdf>
- 46 De honest broker-rol slaat op de pogingen van Minister Ploumen om de onderhandelende partijen bij elkaar te krijgen en op een constructieve manier van gedachten te laten wisselen over de zogenaamde 'contentious issues', de controversiële kwesties die knelpunt zijn in de onderhandelingen. Zie: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/dossier/33625/kst-33625-1?resultIndex=190&sorttype=1&sortorder=4>
- 47 Joint letter to the High Representative of the Union for Foreign Affairs (05 december 2013): https://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=4&ved=0CDsQFjAD&url=https%3A%2F%2Fzoek.officielebekendmakingen.nl%2Fblg-274173.pdf&ei=qDtiVOa5J8XtO9XjgMgl&usq=AFQjCNGhQ8NgBDwGzj6-un-Hd_3VLcLTK_g&sig2=WHCYIYaDHGA3ilwKFaCiMw&bvm=bv.79189006,d.ZWU

Mensenrechten en Bedrijfsleven

- 48 Aanbevelingen betroffen flexibiliteit wat betreft het niveau van liberalisatie, de nagestreefde transitieperiode, case by case beoordeling van exportbelastingen toestaan, en degelijke begeleidende maatregelen voor implementatie van de EPA's.
- 49 Het haventerrein van Suape is groter dan dat van de haven van Rotterdam (ruim 12.500 ha). Zie: <http://www.portofrotterdam.com/en/Port/port-statistics/Pages/port-infrastructure-statistics.aspx>
- 50 Het betreft hier het Nederlandse bedrijf Van Oord, dat inmiddels alle activiteiten in deze haven zegt te hebben beëindigd en alle referenties hieraan van haar website heeft verwijderd. Zie: <http://www.bothends.org/nl/Nieuws/Our-stories/Havenuitbreiding-in-Suape,-Brazil%C3%AB/>
- 51 Auto de infração N.º 00767/2013, data 2-9-2013, CPRH Agência Estadual de Meio Ambiente, Governo de Pernambuco.
- 52 MVO Platform "IMVO kaders - Aanbevelingen MVO Platform" (februari 2013): http://mvoplatform.nl/publications-nl/Publication_3936-nl
- 53 Uitkomst van gesprek van Both ENDS met ambtenaren van Ploumen en Dijsselbloem en medewerkers van Atradius DSB
- 54 Motie van het lid Sjoerdsma over "Alleen overheidssteun verlenen als bedrijven handelen conform de OESO-richtlijnen" (17 december 2013): <http://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2013Z24975&did=2013D50989>
- 55 "Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (XIII) voor het jaar 2012" Motie van de leden Koppejan en Dijkema (03 november 2011): <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-33000-XIII-27.html>
- 56 Het Financieel Dagblad (7 november 2013): <http://fd.nl/economie-politiek/13544/brazilië-weigert-van-oord-te-betalen>
- 57 EURODAD "Exporting goods or exporting debts? Export Credit Agencies and the roots of developing country debt" (december 2011): <http://www.eurodad.org/files/pdf/520a316d192b4.pdf>

Vrede, Veiligheid en Ontwikkeling

- 58 The Hague Centre for Strategic Studies "Coltan, Congo and Conflict" (20 maart 2013) p. 33.
- 59 Stop Wapenhandel "Persbericht - Nederland blijft wapens leveren aan spanningsregio Midden-Oosten – wapenexport in 2013 bedraagt bijna 1 miljard euro" (2014): <http://www.stopwapenhandel.org/PBAnalyse2013>
- 60 Analyse Nederlands Wapenexportbeleid (2013) p. 5: <http://www.stopwapenhandel.org/sites/stopwapenhandel.org/files/analyse2013-def.pdf>
- 61 European Council meeting in Göteborg, Presidency conclusions "Conflict prevention is one of the main objectives of the Union's external relations and should be integrated in all its relevant aspects, including the European Security and Defence Policy, development cooperation and trade." (15 en 16 juni 2001) p. 12
- 62 Nieuwsbericht "Meer conflictvrije mijnen in oosten Congo" (11 november 2014): <http://www.rijksoverheid.nl/ministeries/bz/nieuws/2014/11/11/meer-conflictvrije-mijnen-in-oosten-congo.html>
- 63 Gemeenschappelijk Standpunt 2008/944/GBVB
- 64 Het laatste overheidsdocument hierover dateert uit 2008.
- 65 Aanbieding rapportage over "De resultaten van de Nederlandse inzet op de prioritaire thema's van ontwikkelingssamenwerking in 2013" (29 September 2014): <http://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2014D34178&did=2014D34178%2520>
- 66 Beleidsbrief "Internationale Veiligheid – Turbulente Tijden in een Instabiele Omgeving" (14 november 2014): <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2014/11/14/beleidsbrief-internationale-veiligheid-turbulente-tijden-in-een-instabiele-omgeving.html>
- 67 Persbericht Europese Commissie "EU stelt strategie voor verantwoorde handel in mineralen uit conflictgebieden voor" (05 maart 2014): http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-218_nl.htm
- 68 Nieuwe Commissievoorstellen en initiatieven van de lidstaten van de Europese Unie BNC Fiche: "Verordening conflictmineralen" (03 juni 2014): <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22112-1853.html>
- 69 SOMO "Proposed EU law will not keep conflict resources out of Europe, campaigners warn" (05 maart 2014): http://somo.nl/news-en/proposed-eu-law-will-not-keep-conflict-resources-out-of-europe-campaigners-warn?set_language=en
- 70 Gemeenschappelijk Standpunt 2008/944/GBVB
- 71 Analyse Nederlands Wapenexportbeleid (2013) p. 22: <http://www.stopwapenhandel.org/sites/stopwapenhandel.org/files/analyse2013-def.pdf>
- 72 Stop Wapenhandel "Persbericht - Nederland blijft wapens leveren aan spanningsregio Midden-Oosten – wapenexport in 2013 bedraagt bijna 1 miljard euro" (2014): <http://www.stopwapenhandel.org/PBAnalyse2013>
- 73 Martin Broek "Rapport wapenexportvergunningen naar Arabische landen en Iran 2004-2009" (2011)
- 74 Motie van het lid El Fassed over het wapenexport beleid (22054 – nr. 172) (30 juni 2011)

75 Jair van der Lijn "3D 'The Next Generation': Lessons learned from Uruzgan for future operations" (2011)

76 Idem.

Klimaatverandering

77 Global Climate Change Alliance "Integrated management of Senegal's coastal areas: in-depth assessments and concrete measures for responding and adapting to climate change" (2012): <http://www.gcca.eu/national-programmes/africa/gcca-senegal>

78 IPCC Climate Change 2007: Synthesis Report "Contribution of Working Groups I, II and III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change" (2007)

79 Sabodala "Sénégal-BAD: Bargny face à 2 Centrales Electriques à charbon": <http://alysagne.wordpress.com/2014/10/25/bargny-face-a-2-centrales-electriques-a-charbon/>

80 De Nederlandse overheid is aandeelhouder in de Afrikaanse ontwikkelingsbank en de zevende donor in het door de bank beheerde Afrikaanse ontwikkelingsfonds. Ook beheert het Nederlandse ministerie van Financiën 51 procent van de aandelen van de FMO. Zie: <http://www.rijksoverheid.nl/bestanden/documenten-en-publicaties/publicaties/2013/09/17/toetsingskader-risicoregelingen-afdb/toetsingskader-risicoregelingen-afdb.pdf>.

81 United Nations Framework Convention on Climate Change (artikel 4.3 (p.13) Nederland heeft het UNFCCC verdrag geratificeerd): http://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf

82 Beleidsnota "Wat de wereld verdient: Een nieuwe agenda voor hulp, handel en investeringen" (05 april 2013): <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/ontwikkelingssamenwerking/documenten-en-publicaties/notas/2013/04/05/wat-de-wereld-verdient-een-nieuwe-agenda-voor-hulp-handel-en-investeringen.html> (zie paragraaf 3.2.2, p.23)

83 In 2010 is tijdens de Conference of Parties van de VN klimaatconventie besloten om het Green Climate Fund op te zetten om geld beschikbaar te stellen aan ontwikkelingslanden om zich aan te passen aan klimaatverandering en om hun uitstoot van broeikasgasen te helpen reduceren. Zie: <http://www.gcfund.org>

84 Mainstreaming houdt in dat actoren of instituties die niet direct verantwoordelijk zijn voor (uitvoering van) beleid op klimaatverandering, ook bijdragen aan de doelen van dat beleid.

85 Beleidsnota "Wat de wereld verdient: Een nieuwe agenda voor hulp, handel en investeringen" (05 april 2013): <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/ontwikkelingssamenwerking/documenten-en-publicaties/notas/2013/04/05/wat-de-wereld-verdient-een-nieuwe-agenda-voor-hulp-handel-en-investeringen.html>, zie paragraaf 3.2.2, p.23

86 Kamerbrief Nederlandse inzet bij de Wereldbank Jaarvergadering 2014 (28 maart 2014) p. 6: <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2014/03/28/kamerbrief-nederlandse-inzet-bij-de-wereld-bank-jaarvergadering-2014.html> <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2014/03/28/kamerbrief-nederlandse-inzet-bij-de-wereldbank-jaarvergadering-2014.html>

87 Voorbeelden van Wereldbankfinanciering voor kolencentrales zijn het Tata Mundra Power Project in India, het Kosovo Coal Project en de Medupi Coal fired power plant in Zuid-Afrika. Zie: http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/region__ext_content/regions/south+asia/countries/frequently+asked+questions; <http://www.bicusa.org/feature/tata-mundra-power-plant/>; <http://www.bloomberg.com/news/2014-06-01/coal-versus-poverty-in-kosovo-tests-world-bank-clean-air-pledge.html>; <http://www.reuters.com/article/2013/08/07/kosovo-worldbank-coal-idUSL1N0G71XU20130807>; http://www.banktrack.org/manage/ajax/ems_dodgydeals/createPDF/medupi_coal_power_plant; <http://www.alstom.com/global/power/resources/documents/brochures/medupi-kusile-south-africa-editorial.pdf>

Recente voorbeelden van infrastructuurprojecten voor de fossiele sector ondersteund door Atradius DSB zijn een LNG project in Cabo Delgado in Mozambique en de door Atradius DSB op voorhand geboden verzekeringen voor NL exporten aan de Braziliaanse oliemaatschappij Petrobras ter waarde van 1 miljard euro. Zie: <http://www.atradiusdutchstatebusiness.nl/about/nieuws/2012-11-26-petrobras.html>

88 Zie: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14693062.2014.953906#.VGsMkVdRx8W>, waarin wordt aangegeven dat de huidige rol van de private sector in adaptatie beperkt is en dat de indirecte rol van de binnenlandse private sector voor adaptatie wel veel potentieel heeft, maar dat de internationale private sector weinig lijkt te kunnen bijdragen en er daarom publiek geld nodig blijft.

89 World Resources Institute "Is Adaptation Short-Changed? The Imbalance in Climate Finance Commitments" (13 november 2013): <http://www.wri.org/blog/2013/11/adaptation-short-changed-imbalance-climate-finance-commitments>

90 IPCC is het Intergovernmental Panel on Climate Change, het internationale instituut dat wereldwijde klimaatverandering analyseert. De IPCC klimaatrapporten vormen een bron van kennis over de staat van klimaatverandering in de wereld. Zie: <http://www.ipcc.ch/>

Voedselzekerheid

91 IPCC "Adaptation Needs and Options" (chapter 14) (2014) p.28: <http://www.ipcc.ch/>

92 "Broken promises - The impacts of Addax Bioenergy in Sierra Leone on hunger and livelihoods" (September 2013) http://www.actionaid.org/sites/files/actionaid/130904.broken_promises_final.pdf

- 93 FAO & IFAD & WFP "The State of Food Insecurity in the World 2014. Strengthening the enabling environment for food security and nutrition" (2014)
 - 94 IFPRI (International Food Policy Research Institute) "Global Nutrition Report 2014. Actions and accountability to accelerate the world's progress on nutrition" (2014)
 - 95 WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) "Naar een voedselbeleid" (2014)
 - 96 De beleidsnota "Wat de wereld verdient: Een nieuwe agenda voor hulp, handel en investeringen" verwijst vooral naar topsectoren: <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/notas/2013/04/05/wat-de-wereld-verdient-een-nieuwe-agenda-voor-hulp-handel-en-investeringen.html> (05 april 2013)
 - 97 Rijksoverheid: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/landbouw-en-tuinbouw/landbouwbeleid>
 - 98 Brief van de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking over de Nederlandse inzet voor wereldwijde voedselzekerheid (18 november 2014) p. 3: http://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2014Z21002&-did=2014D42459
 - 99 In de HGIS-nota 2015 (Homogene Groep Internationale Samenwerking) worden de uitgaven op het terrein van het buitenlands beleid van verschillende departementen gebundeld en in samenhang gezien.
 - 100 Lijst met vragen en antwoorden begroting Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking 2014 (07-11-2013) p. 9: www.rijksoverheid.nl/bestanden/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2013/11/07/lijst-met-vragen-en-antwoorden-begroting-buitenlandse-handel-en-ontwikkelingssamenwerking-2014/lijst-met-vragen-en-antwoorden-begroting-buitenlandse-handel-en-ontwikkelingssamenwerking-2014.pdf
 - 101 Dit geldt bvb voor multilaterale fondsen als GAFSP private sector window, maar ook bilaterale programma's als in Kenia. Zie ook volledige beleidsanalyse Joni vd Sand 2014 'Investeren in kleinschalige boerinnen'. http://www.actionaid.org/sites/files/actionaid/samenvatting_wwah_studie_en_aanbevelingen__0.pdf
 - 102 ActionAid, Somo, Both ENDS "DGGF: Winst in ontwikkelingssamenwerking, maar voor wie?" (2013): <http://www.actionaid.org/nl/nederland/publications/het-dutch-good-growth-fund-winst-ontwikkelings-samenwerking-maar-voor-wie>
 - 103 BBO Begrotingsanalyse 2015 (september 2014)
 - 104 KIT "Policy Brief Food Security. Monitoring private sector impacts on rural food and nutrition security" (2013): <http://www.search4dev.nl/download/444133/482116.pdf>;
 - 105B "IOB Study. Improving food security. A systematic review of the impact of interventions in agricultural production, value chains, market regulation, and land security" (december 2011);
 - 105B "IOB Study Public-Private Partnerships in developing countries - A systematic literature review" (april 2013) of zie: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/ontwikkelingssamenwerking/partners-en-samenwerkingsverbanden-ontwikkelingssamenwerking/publiek-private-partnerschappen>
 - 105Aprodev "The Role of European Development Finance Institutions in Land Grabs" (2013) en ActionAid "The Great Land Heist: How governments are paving the way for land grabs" (2014)
 - 106 UNCTAD "Wake up before it's too late" (2013) en IAASTD "Agriculture at a crossroads" (2009)
 - 107 ActionAid "Clever Name, Losing Game?" (2014): http://www.actionaid.org/sites/files/actionaid/climate_smart_agriculture.pdf
 - 108 CIDSE "Climate Smart Agriculture: the emperor's new clothes?" (2014) <http://www.cidse.org/articles/item/640-climate-smart-agriculture.html>
 - 109 UNEP "Smallholders, food security, and the environment" (2013) www.ifad.org/climate/resources/smallholders_report.pdf
 - 110 Kropiwnicka "The European Commission's Renewable Energy Progress and Biofuels Sustainability Reports 2013: A Critical Analysis of the Coverage of Land Rights and Socio Economic Impacts" (03 mei 2013): http://www.actionaid.org/sites/files/actionaid/analysis_of_ec_report_impacts_of_biofuels_for_actionaid_may_2013_final_0.pdf
- European Commission DG International Cooperation and Development "Assessing the impact of biofuels production on developing countries from the point of view of Policy Coherence for Development - Final Report" (01 februari 2013): https://ec.europa.eu/europeaid/assessing-impact-biofuels-production-developing-countries-point-view-policy-coherence-development_en
- 111 WTO "Letter from civil society regarding public food stockholding programs" (24 November, 2014): http://www.handelskampanjen.no/files/documents/Food_Security_Global_Civil_Society_Letter_Nov_2014.pdf;
De Schutter "How can trade work for the right to food?": <http://www.srfood.org/en/trade-sp-1847639719>;
"Report of the Special Rapporteur on the right to food, Olivier De Schutter" (24 januari 2014); http://www.srfood.org/images/stories/pdf/officialreports/20140310_finalreport_en.pdf
 - 112 "Bij het programma voor voedselzekerheid is het vertrekpunt bovendien dat elke interventie is gericht op het tegengaan van ongelijkheid, onder meer door het betrekken van kleinschalige boeren en boerinnen." (Beantwoording feitelijke vragen Begroting BuHaOS 2015, p.22) Dit is zeer positief, maar het is nog onduidelijk hoe dit wordt aangepakt.

- 113 Internationale richtlijn t.a.v. land(gebruiks)rechten, verankerd in internationale mensenrechtenverdragen en met grote steun aangenomen in de VN. CFS (Committee on World Food Security) (2012): <http://www.fao.org/docrep/016/i2801e/i2801e.pdf>
- 114 Ministerie van Buitenlandse Zaken & Staatssecretaris van Economische Zaken: Kamerbrief over de Nederlandse inzet voor wereldwijde voedselzekerheid (18 november 2014)
- 115 Beleidsnota Minister Ploumen "Wat de wereld verdient: Een nieuwe agenda voor hulp, handel en investeringen" (05 april 2013) p. 17: <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/notas/2013/04/05/wat-de-wereld-verdient-een-nieuwe-agenda-voor-hulp-handel-en-investeringen.html>
- 116 Van de Sand "Bestrijd honger en armoede: investeer in kleinschalige boerinnen" (2014)
- 117 SOMO, TNI, Both ENDS "Aanbevelingen voor een duurzamer, evenwichtiger en ontwikkelingsvriendelijker Handelsbeleid" (2013)

Migratie en Ontwikkeling

- 118 Onder circulaire migratie wordt verstaan: migratie waarbij de migrant achtereenvolgens langere tijd in verschillende landen verblijft, waaronder zijn of haar land van herkomst.
- 119 "Beleidsnotitie Internationale Ontwikkeling en Migratie 2008" (oktober 2008) p. 6
- 120 Kamerbrief over beleid inzake migratie en ontwikkeling (28 november 2014): <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2014/11/28/kamerbrief-over-beleid-inzake-migratie-en-ontwikkeling.html>
- 121 IOM – Internationale Organisatie voor Migratie "TRQN III": <http://www.iom-nederland.nl/nl/migratie-en-ontwikkeling/temporary-return/101-migratie-en-ontwikkeling/trqn/281-ghana>
- 122 "IOB – Autonomy, partnership and beyond: A counterfactual analysis of policy coherence for Ghana" (1 mei 2014): <http://www.government.nl/government/documents-and-publications/reports/2014/07/24/iob-autonomy-partnership-and-beyond-a-counterfactual-analysis-of-policy-coherence-for-ghana.html>
- 123 Kamerbrief over beleid inzake migratie en ontwikkeling (28 november 2014): <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2014/11/28/kamerbrief-over-beleid-inzake-migratie-en-ontwikkeling.html>
- 124 "The WHO Global CODE of Practice on the International Recruitment of Health Personnel" (mei 2010): http://www.who.int/hrh/migration/code/code_en.pdf
- 125 "Kamerbrief Internationale Ontwikkeling en Migratie" (10 juni 2011): <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/brieven/2011/07/11/brief-inzake-migratie-en-ontwikkeling.html>
- 126 ICMPD & ECDPM "Migration and Development Policies and Practices" (mei 2013) p. 125

Colofon:

Eindredactie:

Mijke Elbers (FMS)

Eddie Krooneman (Woord en Daad)

Koos de Bruijn, Aase Kretzschmar, Johanne Deike (Partos)

Tekstredactie:

Astrid van den Berg

Tekstbijdragen:

ActionAid: Barbara van Paassen, Judith van der Zweerde en Gijs Verbraak

Both ENDS: Annelieke Douma, Anouk Franck, Leonie Wezendonk, Wiert Wiertsema, Sanderijn van Beek en Nathalie van Haren

Cordaid: Peter Ton, Paula Faber en Paul van den Berg

DIE: Niels Keijzer

ECDPM: Paul Engel en Jeske van Seters

FMS: Mijke Elbers, Rixt van Dongera en Linde-Kee van Stokkum

Hivos: Rita Poppe

Icco: Manon Wolfkamp, Laurens den Dulk en Stineke Oenema

MVO Platform: Suzan van der Meij

Oxfam Novib: Esmé Berkhout

Partos: Bart Romijn, Koos de Bruijn en Johanne Deike

Tax Justice Nederland: Maaïke van Diepen

Wemos: Diana Hoeflake en Linda Mans

Woord en Daad: Evert-Jan Brouwer en Eddie Krooneman

Vormgeving:

Gerben Bosch (www.alledaags.nl)